De geestelijke ommekeer en de nieuwe taak van het socialisme

Henriette Roland Holst-van der Schalk

bron
Henriette Roland Holst-van der Schalk, *De geestelijke ommekeer en de nieuwe taak van het socialisme*. Van Loghum Slaterus, Arnhem 1931

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/rola003gees01_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

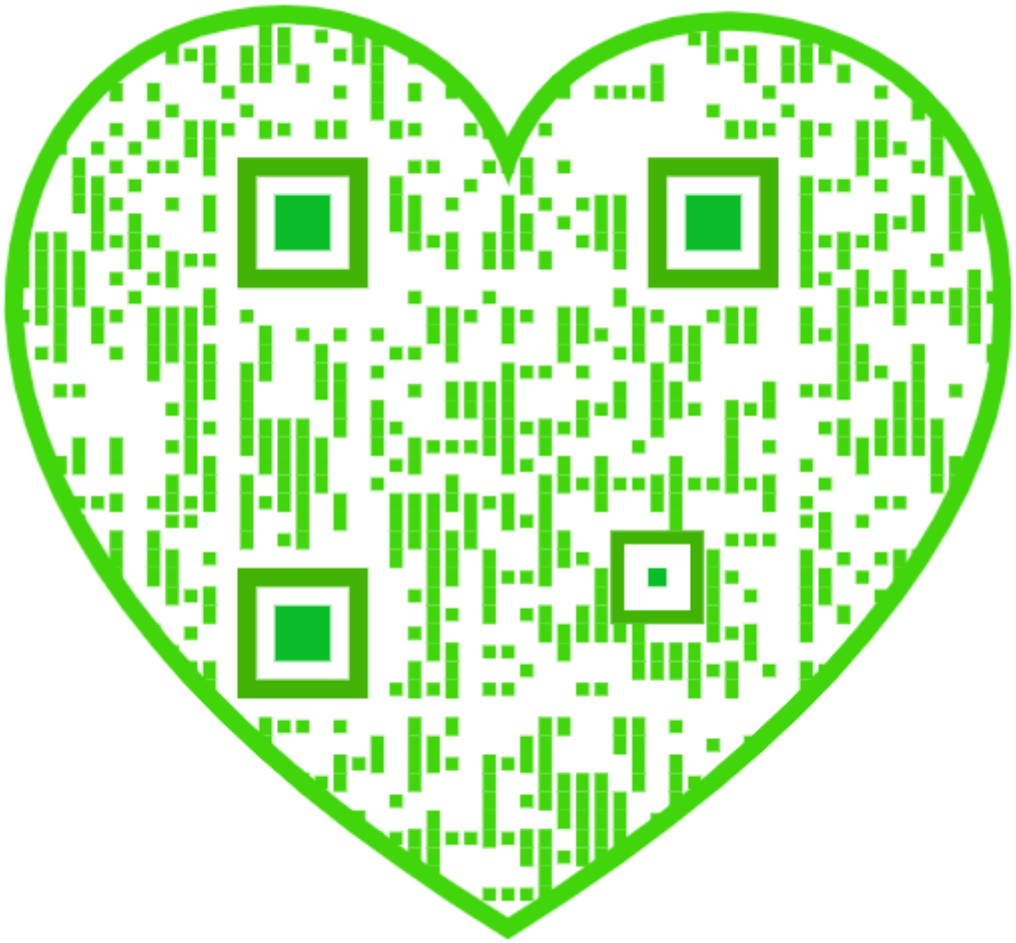

I
De mechanistische opvatting van wereld en leven

Ongetwijfeld maakt onze tijd een diepinnerlijke verandering door. In het geheele geestelijk leven voltrekt zich een ommekeer, waarvan de invloed op wereld- en levensbeschouwing voor de menschheid heden nog niet te overzien is.

Het is bijna nooit mogelijk, precies aan te geven, wanneer een nieuwe denkwijze begint. Zij heeft altijd haar voorloopers, die reeds opduiken, als de oude nog in volle kracht overeind staat. Ook draagt deze nog menigmaal bloesems, nadat haar wortels reeds aangetast zijn. Dikwijls ook neemt zij iets van de nieuwe, haar tegengestelde strooming op, weliswaar zonder een juist, innerlijk begrijpen, echter toch genoeg, om het feit van haar eigen ontoereikendheid te verbergen.

De denkwijze, die gedurende de laatste eeuwen steeds meer opkwam en in de tweede helft van de 19de eeuw haar hoogste bloei bereikte, was in laatste instantie op het beginsel van het *rationalisme* gegrondvest. De

mensch van het rationalistische tijdvak bouwt op zichzelve en verheft het abstrakte verstand tot het hoogste levensbeginsel. Hij is overtuigd, dat het hem door het verstand gelukken zal, de wereld te doorvorschen en te kennen en de levensverhoudingen van hemzelf uit te vervormen. ‘Het moderne denken’, zegt Fritz Heinemann in zijn belangrijk boek ‘Neue Wege der Philosofie’, ‘het moderne denken is, inplaats van het aan gezag gebonden middeleeuwsche denken, kritisch en opstandig, het scheurt de geloofsdogma's uiteen, valt het gezag aan en heeft door het pochen op zijn autonomie die revolutionaire trek, die aan de hedendaagsche geschiedenis met haar diepgaande omwentelingen zijn karakter verleent.’

Het autonome denken van den nieuwen tijd gebruikt tot vestiging van zijn heerschappij nieuwe methoden ter verkrijging van wetenschappelijke kennis. Op het fundament van het geloof aan de almacht en de onfeilbaarheid van het verstand ontstaat *de moderne wetenschap*. Van het eene gebied des levens naar het andere breidt zij de heerschappij van haar methoden en opvattingen uit: over techniek, voortbrenging, politieke organisatie

en ten slotte ook over de geestelijke kultuur en de kunst. Zij is het meest grootsche gedenkteeken, dat de mensch van den nieuwen tijd van zijn werkzaamheid opgericht heeft. Op haar zijn zijn koenste verwachtingen gericht: met haar hulp gelooft hij de maatschappij in rationeelen zin te kunnen vervormen: van haar verwacht hij zoowel de oplossing van metafysische problemen, zoo als het wezen van het Zijn en de zin des levens, als die van de praktische vraag van den opbouw van een rechtvaardige samenleving.

De geweldige vorderingen, waartoe de toepassing der natuurwetenschappen (werktuigkunde, natuurkunde, scheikunde) op de voortbrenging den stoot gaf, brachten ook het fundament voor de algemeene, onbeperkte heerschappij van het rationalisme voort. De menschheid scheen zich geheel en al af te wenden van iedere metafysische denkwijze en ieder geloof aan boventijdelijke waarden te ontgroeien. De lange kinderdroom lag achter haar: de wending naar rationalisme en positivisme beteekende het begin van den mannelijken leeftijd.

De werktuigkunde was dat deel van de natuurwetenschap, dat het eerst een hoogen

graad van volkomenheid bereikte. Dit maakt het feit begrijpelijk, dat aanvankelijk *alle* takken der natuurwetenschap zeer sterk door haar werden beïnvloed. Het tijdperk ligt te nauwernood achter ons, dat iedere wetenschap er haar heil in zag, volgens de methoden der natuurwetenschap te werk te gaan. Deze nu waren oorspronkelijk de methoden der werktuigkunde. Zoo moest een niet slechts rationalistische, doch ook mechanistische opvatting van wereld en leven zich algemeen doorzetten.

Wel is waar heeft de mechanistische denkwijze zeer verschillende vormen aangenomen. Wij rekenen daartoe niet slechts grove materialisten als Vogt en Büchner, doch ook positivisten als Comte en Mill en de meeste woordvoerders der verschillende ontwikkelingstheorieën. Ook de ideeën der aanhangers van de ontwikkelingsmechanika, zooals Roux en Weiszmann, zijn in die denkwijze gegrondvest.

Het uiteindelijk doel van de mechanistische wereldbeschouwing was, alle kwalitatieve veranderingen op de beweging van uiterst kleine, nog slechts kwantitatief te bepalen deeltjes terug te brengen. Bij het nastreven

van dit doel bediende zij zich van de proefondervindelijke methode. Een tijd lang werd deze methode ook bij het onderzoek der zielsprocessen aangewend, vol vertrouwen, dat het gelukken zou, ook de psychische verschijnsele tot eenvoudige, kwantitatief bepaalde elementen te herleiden.

Voor de mechanistisch-materialistisch ingestelde zielkunde waren deze verschijnselen in den grond der zaak volkomen afhankelijk van stoffelijke verhoudingen en lichamelijke processen. De mechanistische biologie vatte het levensproces op als een, weliswaar uiterst ingewikkeld, doch niettemin zuiver fysisch-chemisch proces: zij beschouwde de organismen als machines van wezenlijk dezelfde bouw als alle andere driedimensionale systemen, hetzij van fysischen of van chemischen aard. Het begrip van het organische leven scheen haar een vraagstuk toe, dat op den duur met de methoden van de mathematisch-fysische en de chemische wetenschap volkomen op te lossen zou zijn [1].

Zoo werd door de moderne, mechanistisch-

1) F. Heinemann, Neue wege der Pholosophie: Die Wandlungen in der Biologie, pag. 304.

rationalistische wereldbeschouwing in de eerste plaats de organische natuur gelijk geacht aan de anorganische, en in de tweede plaats het, psychologische slechts als een bepaald onderdeel van het organische beschouwd. Het gansche heelal werd aldus als een ontzaggelijke machinerie beschouwd, alle gebeuren tot een min of meer mechanisch opgevat verloop van oorzaken en gevolgen teruggebracht. De hoeksteen dezer wereldbeschouwing was de rotsvaste overtuiging van de mechanische causaliteit.

De vorm van het *socialisme* van de vorige eeuw, die zichzelf bij uitstek als het 'wetenschappelijk socialisme' beschouwde, werd met kracht binnen het kader der rationalistisch-mechanistisch-deterministische wereld-beschouwing getrokken. Hoe had het socialisme zich ook aan deze kracht kunnen onttrekken? Ten eerste ontstond het immers in het tijdperk, waarin de positivistische natuurwetenschap haar, met succes bekroonde, aanvallen deed op verouderde, waardeloos geworden vormen van weten en opverstardevooroordeelen. Dan stond het moderne socialistische denken voor de taak, om in de wereld der materie geheel thuis te raken, ten einde

de voorwaarden, betrekkingen en verhoudingen dier wereld te kunnen verklaren. In het kapitalisme maakt het verstand zich meester van de heerschappij over voortbrenging en verdeeling: al het irrationeele en traditioneele daarin wordt in stijgende mate uitgeschakeld: de leiding van het produktieproces wordt steeds meer gerationaliseerd, steeds meer wordt dit kritisch ontleed en wordt volgens een voorafgaand verstandelijk oordeel te werk gegaan. Een proces van steeds voortgaande verzakelijking vindt plaats, dat evenwijdig gaat met het proces van toenemende voorrang van het stoffelijke in wereldbeschouwing en levensopvatting. Het is een der groote verdiensten van Karl Marx, dat hij door zijn grondige ontleding en helderziende begaafdheid deze verzakelijking, die zich als een dikke nevelsluier tusschen de persoonlijke betrekkingen van de verschillende klassen dringt, opgespoord en haar werkingen voor het maatschappelijk leven aangetoond heeft.

De deterministisch-mechanistische wereldbeschouwing kwam nog sterker te staan door haar strijd tegen begrippen en leerstellingen, die uit de tijden van de feodaal-absolutistische

maatschappij-orde stamden en door de heerschers gebruikt werden, om die orde in stand te houden. Het wijsgeerig materialisme, het rationalisme en de ontwikkelingsleer schenen buitengewoon waardevolle wapens in den strijd tegen onderdrukking en maatschappelijk onrecht. Ze schenen niet slechts zulke wapens: ze waren het in zeker opzicht ook werkelijk. Echter vormden zij zich tevens ook weer tot psychische voorwaarden, die voor de uitbreiding van het kapitalisme een gunstige sfeer schiepen. De materialistisch-mechanistischen-rationalistisch gerichte levensen wereldbeschouwing en de kapitalistische produktiewijze hebben op velerlei wijzen op elkaar ingewerkt. Deze reakties zijn tamelijk ingewikkeld. Dat het kapitalisme in zielkundig opzicht, zoo niet mogelijk gemaakt, dan toch in ieder geval sterk bevorderd werd door een opvatting over wereld en leven, die de tijdelijke waarden voor de eenige werkelijke verklaarde en alle vitale energieën op deze waarden richtte, dat behoeven wij hier niet te bewijzen. Het zich in sterke mate richten van het menschelijk bewustzijn naar de buitenwereld vormt de psychische voorwaarde tot een ekonomisch stelsel, welks geheele

streven, hetzij rechtstreeks of zijdelings, op de kwantitatieve vermeerdering der goederen gericht is. Deze beschouwing van den mensch: niet als een bezield organisme, wiens diepste wezen een goddelijk geheim tegelijk verbergt en openbaart, doch als een *bomo faber*, een die voortbrengt in een wereld van voortgebrachte dingen - zij is de noodzakelijke voorwaarde van een stelsel, waarin de absolute ondergeschiktheid van de mensch aan de eischen van de voortbrenging moet worden doorgezet.

De vergoddelijking van alle door menschen gemaakte, eindige waarden - en van deze dan nog in het bijzonder van de stoffelijke - heeft als tegenhanger de ontwaardiging en verachting van die kanten in den mensch, die niet de produktie van stoffelijke waarden dienen en niet daaraan kunnen worden dienstbaar gemaakt: zijn verlangen naar gemeenschap met zijn medemenschen en met het oneindige, zijn voorgevoelens van een van liefde vervulde en door haar bezielde samenleving als het eenige, met zijn hoogste en diepste ik in overeenstemming zijnd leven.

Tegen de ontmenschelijking van den mensch door het kapitalisme en de vergoddelijking

van de stof, van rijkdom en macht, verheft zich sedert het begin van de 19de eeuw een dubbel protest. In naam van het christelijk levensbeginsel werpen profetische gestalten als Carlyle, Disraeli, Lamennais, Ruskin en niet in de laatste plaats Tolstoï, de grootste onder hen, zich op als aanklagers van de kapitalistische daemonie. In naam der menschelijke ziel eischen zij sociale rechtvaardigheid. Weliswaar worden de heerschende uitbuiters en onderdrukkers door deze stemmen opgeschrikt, in den regel echter sterft hun protest schijnbaar zonder veel uitwerking weg. Tevergeefs doen zij een beroep op een maatschappij, waarin de storm der begeerten ieder gemeenschaps- en rechtvaardigheidsgevoel overstemt. Bovendien worden hun aanvallen verzwakt door de omstandigheid, dat zij zich tegen de industrialiseering kanten in een tijdperk, dat nog sterk lijdt onder het tekort aan goederen en waarin dus de verhooging der produktiviteit als de belangrijkste opgave voor de natuurwetenschap en de techniek beschouwd wordt. De religieuze socialisten der 19de eeuw verwachtten slechts heil van den terugkeer tot overleefde, patriarchalische maatschappij- en levensvormen. Het

sociaal-romantische karakter van hun ideeën en voorstellen wordt door de nieuwe heerschende klasse, de bourgeoisie, gebruikt, om hun door zedelijke verontwaardiging bezielde kritiek te diskrediteeren [1].

Tot oneindig grooter resultaten leidt gedurende deze gansche eeuw het protest van het wereldlijk socialisme. Hoe scherp dit socialisme de kapitalistische uitbuiting ook bestrijdt, zoo begroet het de industrialiseering der voortbrenging op zichzelf als een middel ter bevrijding van de menschen van harden loondienst en stoffelijken nood. In de eerste periode van dit socialisme, dat door zijn opvolgers als het utopisme gekenschetst werd, vertoont het in St. Simon en Fourrier, vooral echter in Robert Owen, een konstruktieven geest. In het bijzonder bij dezen laatste treedt ook de hooge zedelijke gedachte van een op

1) Deze opmerkingen slaan, zooals vanzelf spreekt, niet op verschijnselen als b.v. de 'christelijke socialisten' in Engeland, mannen als dr. King, Maurice, Kingsley, Ludlow en anderen, van wie sterke aansporingen voor een *nieuw* sociaal denken en werken, in het bijzonder voor het koöperatiewezen, zijn uitgegaan.

het gemeenschapsgevoel gegrondveste maatschappij naar voren.

Wanneer ook het ‘utopische’ socialisme machteloos blijkt, het sociale vraagstuk op te lossen, verschijnt het materialistisch gerichte ‘wetenschappelijke’ socialisme ten tooneele. Ook zijn protest is bezield door zedelijke verontwaardiging. In de, door een profetischen geest gedragen, aanklacht tegen het kapitalisme in het ‘Kommunistisch Manifest’ ontmaskert Marx het stelsel, dat de hoogste geestelijke waarden zonder meer aan de stoffelijke gelijk stelt en al het eerwaardige en heilige in koopwaar verandert, met een, sindsdien te nauwernood weer bereikte en nooit overtroffen, hartstochtelijke kracht. In de ontwikkeling van het socialisme komen aan het marxisme buitengewone verdiensten toe. Door aan de arbeidersklasse in den strijd tegen haar uitbuiters nieuwe, groote en heerlijke doeleinden aan te wijzen, geeft het richting en vasten vorm aan ontzaglijke massa's chaotische levensenergie. Door zijn ontdekking van de afhankelijkheid der groepsethiek van den ekonomischen bouw der maatschappij en zijn blootlegging van de beteekenis hiervan, voegt het een nieuwen, belang-

rijken schakel toe aan den keten van causale samenhangen. - Het protest van het marxistische socialisme tegen de ekonomische orde van het kapitalisme ontspringt echter niet aan een *absolute* tegenstelling, aan een tegenstelling, die zich over *alle* levenssferen uitstrekt. Het marxisme immers wortelt in denzelfden geestelijken bodem als de burgerlijk-kapitalistische wereld: in den bodem der marxistisch-mechanistisch-rationalistische wereldbeschouwinrang. Het erkent immers zelf denvoorrang van de materieel-technische verhoudingen, het is zelf overtuigd van de overheersching der zelfzuchtige beweegredenen en driften in den mensch. Ja, het beschouwt de gansche menschenwereld als een hoofdzakelijk door deze driften tot stand gebracht en gehandhaafd bouwwerk. Daarenboven is het marxisme volkomen naturalistisch gericht. Iedere erkenning van de zelfstandige werkzaamheid van den *geest*, iedere leer, die in den geest de laatste bepalende kracht ziet (vanzelfsprekend geen *onbeperkte* kracht, doch eene, die harerzijds door materieele verhoudingen begrensd en aan materieele voorwaarden gebonden is) in de wereldgeschiedenis, - iedere opvatting, die zich neigt voor den

wiekslag van den geest, als voor iets in zijn diepste gronden onbegrepens, schijnt het marxisme toe hetzij domheid en bijgeloof te zijn, hetzij het werk van boosaardige list en berekening, waarachter het lust tot uitbuiting en heerschzucht bespeurt.

II
De wending in het geestelijk leven

Zooals wij reeds opmerkten, is het haast nooit mogelijk, precies het tijdstip te bepalen, waarop een wending op een of meerdere bepaalde kultuurgebieden aanvangt. Ook wanneer zulk een ommekeer zijn uitgangspunt vindt in de ontdekking van nieuwe feiten of in de opstelling van nieuwe theorieën, duurt het altijd nog een tijd, eer de feiten voldoende gekontroleerd en getoetst zijn en de theorieën algemeen ingang hebben gevonden.

Met de groote wending, die zich op het gebied der natuurwetenschappen voltrekt, is het niet anders gesteld: men kan het begin ervan niet nauwkeurig bepalen, zonder te vervallen in een zekere willekeur. Als het aanvangsjaar van bedoelde wending vond ik het jaar 1895 genoemd. In dat jaar toch kreeg de opvatting, alsof het raderwerk der natuur in grondtrekken bekend en het werk, dat nog te verrichten viel, voornamelijk detailwerk was, een geweldige stoot. Immers in dat jaar werden de Röntgenstralen ont-

dekt: hun eigenschap, door de lichaamsweefsels heen te dringen en de beenderen zichtbaar te maken, baarde ontzaglijk opzien tot ver over de grenzen der wetenschappelijke wereld heen en werd tot uitgangspunt van nieuwe, vruchtbare onderzoekingen.

Drie jaar later ontdekte het echtpaar Curie het radium, het element, dat bepaalde opvattingen over het wezen der elementen, die in de chemie bijna als dogma's golden, deed ineenstorten. Volkomen onhoudbaar werden deze opvattingen, toen Ramsay en Toddy in 1902 het helium ontdekten, het gasvormig element, dat, zooals door de spektroskoop bleek, ook in de atmosfeer van onze zon voorkomt. Verder onderzoek bracht aan het licht, dat radium via de radium-emanatie in helium veranderde. Zoo bleek, dat het geloof aan de onveranderlijkheid der elementen op een dwaling berustte. Door het uiteenvallen van de radium-atomen werden reusachtige massa's energie vrij gemaakt; dezen waren het, die het stralingsverschijnsel veroorzaakten.

De nieuwe koerszetting in de chemie beinvloedde in hooge mate de natuurkunde. Het bleek, dat de ‘atomen’, d.z. de uiterst kleine

deeltjes materie, van welke men tot dien tijd aangenomen had, dat ze niet verder deelbaar waren, in werkelijkheid uit nog veel kleinere eenheden, die geen ‘stof’ maar ‘kracht’ waren, en wel uit deeltjes negatief geladen elektriciteit, bestonden. Deze uiterst kleine deeltjes elektrische energie voerden in het atoom een nooit eindigenden werveldans uit, evenals de planeten in het zonnestelsel. Een verschiet doemde op van strenge wetmatigheid, zoowel in het oneindig kleine als in het oneindig groote, dat den mensch, die het overzag, met eerbied en bewondering vervulde. ‘De elektronentheorie beteekent het begin van een nieuw tijdperk in de natuurkunde, dat al wie zich erin verdiept, duizelig maakt. Opvattingen, die men voor korten tijd voor fantastischen onzin uitgekreten had, werden door de dragers van de beroemdste namen, als Einstein, Lorentz e.a. voorgedragen en waren aanleiding tot ernstige diskussie.’

De wetenschappelijke stelling, dat de materie uit elektriciteit is opgebouwd, d.w.z. dat zij niets anders dan een vorm van energie is, voert tot opvattingen terug, die in oude tijden intuïtief werden aangehangen. Men heeft uitgerekend, dat elektriciteit in be-

weging zich precies zoo gedragen moet als ware het massa. En wat lezen we in de oude schrifturen der alchemisten? ‘De kracht wordt materie (Involutie) en de materie wordt kracht (Evolutie) dank zij de beweging. Deze cyklus komt voort uit de eenheid en gaat daar weer in op, immers zij beweegt zich in haar’ [1]. ‘De belangrijkste opgave der natuurwetenschap,’ verklaarde de hollandsche geleerde Fokker in de in 1928 gehouden inaugurale rede, waarmede hij het professoraat voor hoogere wiskunde aan de Amsterdamsche universiteit aanvaardde, ‘is de dematerialisatie der materie.’

In nog hoogere mate dan door de ontdekking der X-stralen en de elektronentheorie, werd het gebouw van de oude mechanistisch-materialistische wereldleer tot in zijn grondvesten aan het wankelen gebracht door de relativiteitstheorie van Einstein, die de algemeengeldigheid van ons tijd- en ruimtebegrip loochent. Kategorieën, die door eeuwen

1) ‘De natuurwetenschappelijke revolutie der laatste twintig jaren’, door W.L. Brocades Zaalberg, chem. ingenieur, in ‘Vragen van den Dag’, 1915.

heen het standvastig geraamte van het menschelijk denken gevormd hebben, werden heden ten dage door de lichten der fysischmathematische wetenschap voor vergissing en dwaling verklaard. Zoo werden de fundamenten ondermijnd, waarop het gansche gebouw van de verklaring der ‘materieele’ wereld zich verhief.

De gevolgen van deze theorieën, wier juistheid voor een deel reeds experimenteel werd getoetst, kunnen ontzaglijk zijn voor de wereldbeschouwing van de komende geslachten. De engelsche chemikus Haldane komt - in een stimuleerend en geestig opstel, dat de perspektieven der natuurwetenschap behandelt - ook te spreken over de geestelijke omwenteling, die door Einsteins relativiteitsen Plancks quantentheorie ongetwijfeld zullen worden ingeleid. Haldane meent, dat de opvatting, dat ons heelal met zijn ruimte- en tijdsysteem slechts een mogelijkheid onder oneindig vele is, voor het meerendeel der natuurwetenschappen waarschijnlijk de overgang tot een uiterste vorm van het Kantiansche idealisme beteekenen zal. Dit idealisme zal, naar hij gelooft, meer en meer tot de fundamenteele werkhypothese niet slechts

van de wetenschappelijke vakmenschen, doch van alle ontwikkelden worden. Einstein, aldus Haldane, heeft aangetoond, dat de ervaring niet door ruimte- en tijdbegrippen geinterpreteerd kan worden. Weliswaar was dit reeds vroeger bekend, zoolang echter niet aangetoond werd, dat ruimte en tijd niet in staat zijn, de feiten der beweging te verklaren, konden de natuurkundigen deze begrippen toch voor praktische doeleinden gebruiken. Het optreden van Einstein in de wetenschap heeft dit voor goed onmogelijk gemaakt.

Welk een radikale omwenteling in enkele tientallen jaren!

Het is nog niet lang geleden, dat een mechanistisch-materialistisch gerichte wetenschap aannam, dat het ten slotte mogelijk zou blijken, *alle* gebeuren in laatste instantie op kwantitatieve bewegingen van uiterst kleine deeltjes terug te brengen. En zelfs onderzoekers, die, waar het de organische natuur betreft, met volle overtuiging opkwamen tegen de mechanistische opvatting, zooals b.v. Hans Driesch, namen zelven nog aan, dat de mechanische causaliteit onbeperkt heerschte in de ontzaglijke gebieden van het anorganische. Temidden van dit gebied

scheen het organische, dat is het *leven,* hun een klein eiland toe, een willekeurige onderbreking, een inbreuk op een reusachtige wereld van streng mechanische processen en wetten.

Heden helt de wetenschap naar heel andere opvattingen over. Zoo heeft b.v. de fysikus Born, een der leidende geesten in de quanten-dynamiek, het vermoeden uitgesproken, dat de fundamenteele atoomprocessen waarschijnlijk niet mechanisch, dat is dus ook niet omkeerbaar zijn. Mocht dit vermoeden juist blijken, dan zouden de wetten der zwaartekracht en andere mechanikawetten als de grensgevallen van een geheele reeks van onomkeerbare processen beschouwd moeten worden, die de belangrijkste uitingen der fundamenteele orde in de natuur zijn [1)].

In de plaats van een door en door mechanistische, is een dynamische opvatting der natuur getreden. Na eeuwen lang steeds meer van haar betoovering ontdaan te zijn door de wetenschap, d.w.z. door het streven om

1) Zie L.L. Whyte, Archimedes or the future of physics. Verschenen in de Today and Tomorrow-series.

alle verschijningen op de wetten der mechanika en op het toeval terug te brengen, beleven wij den aanvang van een wetenschappelijke geestesgesteldheid, die, doordat zij al het zijnde weer *levend* maakt, aan de wereld den luister teruggeeft, waarin zij tot aan het rationalistisch-mechanistisch tijdperk prijkte. Hoe dieper de onderzoekers in deze wereld binnendringen, des te meer worden zij met verbazing, eerbied en bewondering vervuld.

Eerbiedige bewondering voor het heerlijke, langs eigen wetten gaande leven, dat vol geheimen is, overweldigen vooral een ieder, die de belangrijkste nieuwe ervaringen van de moderne *biologie* leert kennen. Ook op dit gebied heeft binnen enkele tientallen jaren een omwenteling plaats gevonden, welker uitwerking in vragen van wereldbeschouwing eerst begint zich te doen gelden. Wel heeft de ontwikkelingsgedachte in het moderne denken een diep spoor nagelaten, waarvan nauwelijks aan te nemen is, dat het ooit weer geheel verdwijnen zal. Geheel anders echter staat het met de specifieke vorm, die deze gedachte in de darwinistische ontwikkelingsleer aannam. De bewering, dat er tuschen de soorten in werkelijkheid slechts kwantita-

tieve verschillen bestaan, daar alle kwalitatieve onderscheidingen op de natuurlijke teeltkeus en op den strijd om het bestaan terug te brengen zijn, is reeds vóór het begin van deze eeuw onhoudbaar gebleken. De ‘machine-theorie’ van het leven vindt bijna geen aanhangers meer. Onder de namen der geleerden, die met de weerlegging van dit engere darwinisme verbonden blijven, staat op de eerste plaats die van Hans Driesch, de schrijver van de ‘Philosophie des Organischen’. Zijn groote verdienste is, de onhoudbaarheid van de ‘machine-theorie’ van het leven, die door andere onderzoekers reeds erkend was, met niet te weerleggen proeven uitdrukkelijk bewezen te hebben. Van hem dateert de beslissende wending in de biologie.

‘De mechanische leer,’ oordeelt prof. dr. H. Burger in de uitstekende rede, die hij als rector manificus van de Amsterdamsche universiteit in 1929 hield over ‘het teleologisch denken in de geneeskundige wetenschap’, ‘de mechanische leer is niet in staat geweest, haar overwinnaarspositie te handhaven. De ziel heeft geweigerd, louter materie te zijn.’

De ontwikkeling in de biologie is ver boven de opvatting uitgegaan, als zou de eenheid

van een levend wezen slechts uit de som van zijn deelen bestaan en als zou het daarom mogelijk zijn, op dit ‘gebied’ het komende te berekenen en te voorspellen. Heden wordt algemeen erkend, dat het organisme *meer* is dan de som van zijn cellen - dat het niet uit deze cellen *bestaat,* doch hen *gebruikt*. Het *kan* hen echter slechts gebruiken, omdat het iets anders en meer is dan hun som. Organismen bouwen zich zelf op uit een enkele cel in den zin van een onbegrijpelijke wetmatigheid. ‘Dieren en planten,’ schrijft S. van Baer, ‘ontstaan naar den aard van een melodie, waarin tusschen de eerste en de laatste toon een wederkeerig verband heerscht. De melodie van het leven is gereed, nog vóór in de bevruchte eicel het deelingsproces begint. Dat twee faktoren ook in den tijd wederkeerig op elkaar kunnen inwerken, schijnt aan het verstand een innerlijke tegen-strijdigheid toe.’

Een tijd lang was het doelbegrip uit iedere, het leven navorschende wetenschap, streng verbannen. ‘De mechanistische natuurbeschouwing,’ aldus prof. Burger, ‘zag op dit begrip neer als op een kinderlijke uiting van geheel verouderde boerenfilosofie. Alle ge-

beuren moest uitsluitend door de strenge wetten van ‘oorzaak en gevolg’ verklaard worden.’

Heden ten dage wordt het begrip der doelmatigheid niet slechts in de biologische, doch ook in de geneeskundige wetenschap weer erkend. ‘Ieder organisme, evenals ieder orgaan, is op een doel gericht, en vervuld van een streven, waarvan het wezen voor ons onverklaarbaar blijft...’ ‘Een bovenzinnelijke faktor,’ verklaarde de hollandsche geleerde aan het slot van zijn rede nog, ‘is onmiskenbaar in het leven aanwezig. De drang naar bestendigheid, evenals het evolutieve streven naar verandering, zijn metafysische krachten, die niet mechanisch verklaard kunnen worden. Alle regulatie- en restitutieprocessen van het organisme, evenals de dierlijke instinkten en de menschelijke vrees voor den dood, dragen dit zelfde teleologische karakter... Alle organen, alle cellen werken in een harmonisch, d. i. doelmatig verband, in dienst van het geheel. In de geheele organische natuur zijn een harmonische teleologie en een onderling hulpbetoon onloochenbaar, die van veel ingrijpender beteekenis zijn dan de strijd om het bestaan.’ Dieren en planten

zijn op duizenden manieren op elkaar aangewezen: zij dienen elkaar als beschutting, voeding, als onontbeerlijke hulp bij de voortplanting. Bij dit alles is het belang van de soort de hoofdzaak en de waarde der individuën daarentegen onbeduidend.

Het innerlijke, op een doel gerichte streven, zet zich zoowel in het geheel als in ieder onderdeel door. De natuurlijke geneeskracht is een hoofdeigenschap van ieder organisme. Ieder weefsel, iedere cel, staat in dienst van deze kracht, die, ook wanneer zij ingeval van beschadiging op bepaalde plaatsen tot uiting komt, toch duidelijk op het behoud van het organisme als geheel gericht is.

In hetzelfde spoor, zooals we dit voor de biologie vaststelden, verloopt de ontwikkeling der *zielkunde*. Ook hier wordt de mechanistische inzetting stap voor stap overwonnen door een opvatting, die met de innerlijke drijvende krachten en met de zelfstandige wettelijkheid van het bewustzijn rekening houdt. Daarbij maakt de ontledende behandeling steeds meer plaats voor een beschouwingswijze, die erop uit is, bovenal tot het begrip van het geheel door te dringen.

Hans Henning, wiens boekje ‘Psychologie der Gegenwart’ zoowel uitmunt door kennis en helder inzicht als door groote bondigheid, vangt zijn uiteenzetting aan met eenige opmerkingen over den grooten invloed, die de werktuigkunde, als het methodische voorbeeld der zielkunde, aanvankelijk op deze laatste moest uitoefenen. ‘Zoolang zij in de schaduw van het tijdperk der ‘Aufklärung’ stond en voortdurend door de engelsche associatie-psychologie, deze ver om zich heen grijpende mechanika van den geest, bevrucht werd, bood zij geen ruimte aan de ontwikkelingsgedachte [1].’ Zelfs Herder, wiens prestaties hem tot een der eersten onder de voorgangers van de ontwikkelingsgedachte in de kultuurgeschiedenis gemaakt hebben, sprak zich in beginsel voor de mechanistische opvatting op zielkundig gebied uit. Hij deed dit in de volgende woorden: ‘de zielkunde - wat is zij anders dan een zuivere natuurkunde van de ziel?’

1) Het, reeds door Hobbes voorgestane, grondbeginsel der associatie-psychologie, is de poging tot opbouw van de ziel uit grondelementen, d.w.z. gewaarwordingen en gevoelens, die zich volgens de associatiewetten verbinden.

De door James Mill en zijn zoon John Stuart Mill in klassieke vorm vernieuwde leer der associatiepsychologie werd door Al. Bain in twee beroemde monografieën (1855 en 1859) verder uitgewerkt, waarmee de voorrang van de mechanische op de historisch-evolutionaire grondgedachten voor tientallen jaren vaststond [1]. Echter, reeds in de jaren dertig dier eeuw was het fundament van een proefondervindelijke zielkunde gelegd. De empirisch-fysiologische onderzoekingen der zintuigen werden sindsdien door een heele reeks onderzoekers met onvermoeide volharding voortgezet. Zoo ontstaat de psychofysika, die de methoden van fysika en fysiologie zonder eenige wijziging op zielsproblemen aanwendt. 'Aangrijpingspunt en hefboom van het onderzoek zijn de van buiten komende prikkels, die op den mensch inwerken [2].' Men poogt de betrekkingen tusschen de gewaarwording en deze uitwendige prikkels proefondervindelijk vast te stellen. Zooals bij een materialistische koers, die in het

1) Vgl. H. Henning, Psychologie der Gegenwart, pag. 12.
2) Henning, pag. 12

wezen der zaak van de inwerking der buitenwereld op het psychische leven uitgaat en de zelfstandigheid van dit laatste loochent, niet anders te verwachten is, worden van het gansche onmetelijke gebied van het bewustzijn bijna alleen de zinnelijke gewaarwordingen tot voorwerp van onderzoek gemaakt. ‘Het eigenlijk psychologische echter, zooals het in zich opnemen en beschouwen, het verwerken en begrijpen, de rangschikking en de drenking van psychische uitingen met gevoelens - dit alles doet zich als probleem in 't geheel niet aan den onderzoeker voor.’

Pas langzaam komt hierin verandering na 1859, het jaar, waarin de ontwikkelingsgedachte zich op verschillende gebieden baan breekt. Eerst komt nog de psycho-fysika tot vollen bloei: ‘In den vorm van de wet van Weber-Fechner, de meting van reaktietijden, tijd- en verschilsgolven, schijnt het oude mechanistische ideaal toch eindelijk verwerkelijkt en een nauwkeurig stelsel van wiskundige natuurwetten van de ziel bereikt [1].’ Steeds meer bepaalt iedere onderzoeker zich tot een enkel onderdeel: het

1) Henning, pag. 16

algemeenegebied derzielkunde wordtintalrijke speciale gebieden onderverdeeld. Naast het onderzoek der zinnen ontstaat dat van de voorstellingen, affekten, gevoelens, geheugen-, wils- en denkprocessen. Het psychische wordt in tallooze deelen uiteengelegd, niet anders dan men een machine demonteert. ‘Zoolang men echter in den waan bevangen was, dat gewaarwordingen, gevoelens en gedachten nauwkeurig naast elkander gesteld en als grootheden vergeleken kunnen worden, kwam men in de kennis van het psychische niet belangrijk verder. De eigenlijke zielsproblemen konden door de meetingsmethode slechts aan den buitenkant aangeraakt worden.’ De zielkunde behoudt in dat stadium van haar ontwikkeling het karakter van een natuurwetenschap; haar algemeen doel blijft, psychische tot stoffelijke verschijnselen te herleiden.

Evenwel, ook in dit geval leidt, zooals reeds zoo vaak, de verdere ontwikkeling der wetenschap tot zelf-verbetering der dwalingen en fouten, waarin zij op een lagere trap van ontwikkeling vervallen was. Steeds verfijndere proeven ontsluiten ten slotte den eigen aard der persoonlijke, innerlijk-psychische

faktoren. Het blijkt, dat de door de experimenteele psycho-fysika gevonden getalwaarden betreffende de verhouding van prikkel tot gewaarwording, bij lange na niet zoo betrouwbaar zijn als men dacht. Het dogma van de vaste verhouding van prikkel en gewaarwording komt ten val. Immers, het kan niet vereenigd worden met de erkenning, ten eerste, dat met de stijgende intensiteit ook de hoedanigheid van een innerlijke beleving verandert, en ten tweede dat altijd rekening moet worden gehouden met de individueele geaardheid van den proefpersoon. In zijn 'Grundzüge der Lehre vom Lichtsinn', dat anno 1925 verscheen, heeft Henning aangetoond, dat wij de kleuren dikwijls volstrekt niet zien zooals volgens de fysische en fysiologische wetten te verwachten is, doch door den 'bril van onze geheugenkleuren'. Vroegere ervaringen, indrukken uit het verleden, blijken, als in de psyche achtergelaten sporen, sterk genoeg, om de door den prikkel ontstane gewaarwording te wijzigen.[1)].

Deze en andere ervaringen effenden den weg voor het inzicht in de mogelijkheid van

1) Henning, pag. 33

het tot stand komen van veranderingen in den innerlijken mensch. Dit inzicht, de *historieeering van het psychische*, behoort tot de zeer waardevolle veroveringen van de nieuwe psychologie. De ziel schijnt haar toe als ondergedompeld in den stroom van het gebeuren, de Bergsonsche ‘duréé’. De beteekenis van de uitwerking van iedere prikkel is verschillend naar gelang van het stadium der psychische ontwikkeling, waarin hij optreedt. De psychische verschijnselen ontstaan niet uit prikkelwerkingen. Integendeel: het psychofysische stelsel past zijn zelfstandig bewustzijn filogenetisch zoowel als ontogenetisch aan de prikkels, d.z.aan de wisselende omstandigheden en voorwaarden der buitenwereld aan [1)]. - Het resultaat van de algeheele ontwikkeling in de psychologie was, dat aan de psychofysika den grond onder de voeten wegzonk.

Zoo kon na lange jaren in de zielkunde eindelijk weer een streven opkomen, dat op een innig verband met de filosofie aandrong en dit - in tegenstelling tot het nauwe verband met de natuurkunde - voor alléén natuurlijk en vruchtbaar verklaarde. Wel is

1) Henning, pag. 30

waar werd deze ommekeer niet over de geheele linie doorgevoerd; het inzicht echter, dat het psychische een zelfstandig gebied met bijzondere, eigen wetten vormt, behoort heden ten dage tot den algemeenen inventaris van de zielkunde. Ook worden bewustzijnsvormen niet langer als een som van psychische gedeeltelijke eenheden opgevat: men erkent, dat de psychische eigenschappen in het geheele wezen wortelen.

Aldus is de zielkunde tot dezelfde algemeene resultaten gekomen als de biologie, speciaal tot de erkenning, dat het totaal van alle beleven niet gelijk is met de som van zijn elementaire deelen: 'Het is in zeker opzicht meer, in zekeren zin anders' [1)].

Op grond van deze erkenning van de eigen aard en de autonome wettelijkheid van de psyche, werd de oneindige veelzijdigheid hiervan steeds verder en dieper onderzocht. Zoo ontstonden werken over de psychologie der volkeren, die van de taal, dekunst, den godsdienst, de maatschappij, de massa. Men leerde de typische wereld van het kind kennen; men maakte het zieleleven van den primitie-

1) Henning, pag. 35

ven mensch tot onderwerp van grondig onderzoek; ook de dierpsychologie, gesteund door het experiment, bracht nieuw, belangrijk materiaal aan het licht.

Ook op het gebied van het psychischabnormale voltrok zich een belangrijke vooruitgang: het pathologische en het gezonde worden thans als wijzigingen van eene, tot nu toe ten onrechte vaneengescheurde grondwettigheid beschouwd. Naast al deze bijzondere gebieden van onderzoek ontstond nog de onmiddellijk op de praktijk toegespitste psychotechniek.

In het psychologische streven van den tegenwoordigen tijd nemen de psycho-analytische scholen een te belangrijke plaats in, dan dat wij hun stilzwijgend zouden kunnen voorbijgaan. De nieuwe psychologische theorieën, door deze scholen opgesteld, hebben diepgaande konsekwenties voor de wereld-en levensbeschouwing gehad. Aan hun spits staat de machtige figuur van Sigmund Freud, de groote ontluisteraar, dien men niet ten onrechte den Karl Marx van de psychologie van onzen tijd genoemd heeft. De psycho-analytikus in freudiaanschen zin meent ‘het labyrinth der ziel te kunnen doorloopen

aan de Ariadnedraad der sexualiteit'. (Henning). De leer van Freud is een stoutmoedige poging, om den bewustzijnsinhoud van een enkel beginsel uit te ontleden. Men kan de afstamming van die leer uit het mechanistische denken reeds afleiden uit de wijze, waarop in haar de associatieketen net zoo lang op volkomen mechanische wijze wordt afgerold, tot men ten slotte op iets sexueels stoot. Het infantiele geslachtsleven wordt tot de centrale gedachte, waarop Freud zijn geheele systeem opbouwt. Van deze gedachte uitgaand, ziet zijn psycho-analyse overal en in alles 'van het kleinste zich taalkundig verspreken, tot totem, taboe en goden, van het alledaagsche geval tot de hoogste kunstwerken' slechts gesymboliseerde sexualiteit. Evenals het marxisme geloofde, in het ekonomische materialisme een algemeene formule voor den inhoud der wereld ontdekt te hebben, zoo beschouwt de psycho-analyse als een dergelijke formule de infantiele sexualiteit.

Evenwel, alle eenzijdigheid, overdrijving en dogmatiek ten spijt, heeft Freud buitengewone verdienste. Hij was het, die den sluier der maatschappelijke verleugening van een uiterst belangrijk levensgebied afrukte en

de duistere krachten der menschelijke sexualiteit in het daglicht hief. Hij maakte duidelijk, hoe het onbewuste niet slechts passief indrukken opneemt, doch ook zelf aktief is - hoe in dit verborgen rijk voortdurend een intensieve arbeid wordt verricht. Aan hem is het te danken, dat het onderzoek van zenuw- en zielszieken niet langer naar natuurwetenschappelijk voorbeeld bleef geschieden, doch in een individualiseerende behandeling overging. Freud beseft de belangrijkheid van den zieken mensch en diens persoonlijk lot. Door hem breekt de psychologie van het individu zich baan in het begrip en in het behandelen van psychisch-gewonde personen. (Henning).

Het gelukte aan de psycho-analyse, om het onderbewuste in den mensch aan het licht te brengen: aan haar volharding is het te danken, zoo men heden algemeen beseft, dat dit een onderdeel van den totalen inhoud der menschelijke persoonlijkheid is. Als een belangrijk element van het onderbewuste werd het schuldgevoel erkend. En al is het helaas een feit, dat de overgroote meerderheid der psycho-analytici met dit schuldgevoel in ethischen zin niets weet te beginnen, omdat zij het menschelijk leven uitsluitend natuur-

wetenschappelijk, in zijn betrekkingen van stoffelijke oorzakelijkheid beschouwen, zoo komt aan Freud in ieder geval de groote verdienste toe, in een wereld, die niets van zonde- en schuldgevoel wilde weten, hun aanwezigheid en hun ontzaglijke beteekenis voor den mensch als eenheid van lichaam en ziel proefondervindelijk te hebben aangetoond.

Door proefondervindelijk onderzoek is de psycho-analyse tot overeenkomstige uitkomsten met betrekking tot den mensch gekomen als de filosofie langs den weg der bespiegeling. Inplaats van de opvatting van den mensch als een op zichzelf staand wezen kwam de z.g.n. 'veld-opvatting'. De mensch leeft in een 'veld'; anders gezegd, hij kan slechts begrepen worden in samenhang met zijn omgeving, met ouders en broers en zusters: hij is een middelpunt van aktie en reaktie, in een met hem wezenlijk verbonden krachtveld. Dit veld, deze wereld behoort tot hem, zij vormt met hem een geheel, d.w.z. een zinvolle samenhang [1]. 'Geen enkele gedachte van Freud is zuiver goud, de waarheid is nog

1) F. Heinemann, Neue Wege der Philosophie, vooral pag. 280-286.

door slakken verontreinigd. Wanneer eens alles omgesmolten wordt, waaraan Freud zelf zoo dogmatisch gelooft, dan blijft niet ééne gedachte van thans bestaan en toch heeft juist Freud het geheel in het leven geroepen. Zijn naam blijft.' In deze scherp kenmerkende zinnen, waarin H. Henning zijn oordeel over Freuds levenswerk tezamenvat, is, naar mij toeschijnt, misschien meer waarheid uitgedrukt dan in vele lijvige werken.

Wenden wij na deze korte opmerkingen over de psycho-analyse onze aandacht nogmaals naar de zielkunde in het algemeen. Sedert het begin van deze eeuw ondergaat deze een nieuwe verandering. Steeds duidelijker ziet zij de onmogelijkheid in, genoegen te nemen met de ontleding van het bewustzijn in zijne bestanddeelen. Men komt steeds meer tot de bestudeering van het karakter en van het verband tusschen geestelijke en lichamelijke verschijnselen. En al hebben deze onderzoekingen tot nu toe weinig positieve uitkomsten opgeleverd, zoo leidden zij er toch toe, dat waardevolle uitgangspunten voor een juister begrip van de biologische en psychologische vraagstukken der persoonlijkheid gewonnen werden. In het bij-

zonder is het den karakteroloog *Klages* gelukt, aan te toonen, hoe ontoereikend iedere opvatting van het vraagstuk is, die het verband tusschen lichaam en ziel enkel als samenhang van lichaamsbouw en karakter, d.i. zuiver statisch, blijft stellen. Slechts op grond van een dynamische opvatting van het vraagstuk kan men het wezen van den levenden mensch recht laten wedervaren, immers 'het levende lichaam is veel meer een bewegingssysteem dan een lichamelijke gestalte in de ruimte' (Heinemann).

Terwijl de karakterologie tot heden toe veelal in het stellen der vraagstukken bleef steken, heeft een andere, nieuwe tak van de zielkunde zich, met behoud der wetenschappelijk-experimenteele methode, reeds in hooge mate doen gelden. Dit is de zgn. psychologie van het geheel. In samenhang met den nieuwen koers in de biologie neemt deze sinds ongeveer 1920 snel aan beteekenis toe. Hoewel ook vroeger datgene in het bewustzijn wat men de 'vorm' - en de 'struktuur' - eigenschappen noemt, menigen onderzoeker niet verborgen gebleven was [1)], komt toch pas in de laatste

1) Henning, pag. 36-38

jaren de konstitutieve gedachte, d.w.z. de gedachte, dat alle verschillende deelen van het individu van het geheel uit bepaald worden, steeds meer tot haar recht. In overeenstemming met de nieuwe, dynamische wereldbeschouwing wordt het geheel der persoonlijkheid niet als een onbewegelijke, doch als een stroomende, steeds veranderende menigvuldigheid opgevat. Het begrip der persoonilijkheid wordt opgelost in beweging. Tevens treedt ook hier de opvatting naar voren, dat de mensch slechts in samenhang met de hem omringende wereld begrepen kan worden.

In deze leer van den mensch als ondeelbare individueele gestalte ('Gestaltlehre') - juister is het nog, haar als de leer van den mensch, beschouwd als een ondeelbaar proces, te omschrijven - krijgt de zielkunde een uitgesproken genetisch karakter. Ook zij legt den nadruk, zij het ook minder eenzijdig dan de psycho-analyse, op de intuïtieve natuur van den mensch en beschouwt de aandriften als de grondslag, waarop alle hooger leven van gevoel en verstand berust. De belangrijkste ontdekking van de 'Gestaltlehre' echter tot op heden is wel het blootleggen van de groote dwaling, waarin de psychologie verviel, door

de eenvoudige gewaarwording als het begin van het bewustzijn bij het dier, het kind en den volwassen mensch te beschouwen. Thans weten wij, dat gewaarwordingen niet begin-, doch veeleer eindprodukten van een langdurige ontwikkeling zijn. Als het primaire geldt heden ten dage voor de zielkunde ‘een betrekkelijk ongeleed, stijf opgerold komplex, doortrokken van sterke gevoelens en waarin primitieve driften uitmonden’.

De oudere psychologie beschouwde het oproepen van een gewaarwording door een prikkel als een zinlooze koppeling van de deelen van een gebeuren’ [1]. Volgens de nieuwe opvatting, die van het karakter van den mensch als een stroomend gebeuren en tevens als een nauw samenhangend geheel uitgaat, beteekent iedere reaktie op een prikkel een verandering van den *gebeelen* mensch, een verandering, die zich over zijn geheele levenshouding, zijn gevoelens, zijn wil, heel zijn streven, uitstrekt. Een prikkel kan in den mensch slechts datgene uitwerken, wat in de kiem, als strekking, reeds in hem aanwezig is. Zoo wordt door de ‘Gestaltlehre’ het dogma van de besten-

1) Heinemann, pag. 300

digheid, het fundament der oude psychologie, grondig opgeruimd. Ook zij toont ons het beeld van den mensch, hoe deze zich tot een veld met de hem omringende wereld en de menschen om hem heen vereenigt. Men zou verwacht hebben, dat het inzicht, dat de alleenstaande mensch evenmin in psychologisch als in sociaal opzicht voorkomt, - immers de eenling bestaat uitsluitend in samenhang met anderen, en wel met grootere eenheden, met grootere groepen van een bepaalde struktuur, - het psychisch onderzoek den weg op zou hebben gestuwd van de bestudeering der wetmatigheden van dezen kollektieven mensch. Echter tot heden is deze tak van de zielkunde in West-Europa in het algemeen weinig bestudeerd, al hebben enkelen, onder wie vooral Mac Dougall met zijn werk ‘The group mind’ genoemd moet worden, wel belangrijke uitzichten geopend. Er is reden te verwachten, dat deze tak der zielkunde in onzen tijd voornamelijk in Rusland beoefend zal worden.

Doch de den mensch omringende wereld beperkt zich niet tot zijn medemenschen: niet slechts met hen is hij in een samenhang-van-bestaan, die tegelijk een samenhang-van-in-

houd is, verbonden. Ook dieren en planten behooren tot het ‘veld’, waarin hij met de levende organismen, ja en ook met gesteenten en ertsen, met water en wind, met de zon en de sterren vereenigd is. Naar alle kanten is hij door het andere en door de anderen omsloten. In verband met dit ‘andere’ vormt de menschheid even goed een werkelijk geheel, als de enkele mensch met zijn ‘veld’ een geheel vormt. Dit ‘andere’ echter is onbegrensd en oneindig. ‘Slechts de mensch, die een klankbord is van dit onbegrensde, oneindige, van het Al en van God, kan de menschen, de menschenwereld en de geschiedenis begrijpen’ (Heinemann).

Met deze laatste beschouwingen zijn wij van het gebied der zielkunde reeds naar dat van de wijsbegeerte overgegaan. Ook hier is het in de laatste kwart eeuw tot een breuk met het verleden gekomen.

Deze breuk voltrok zich het eerst in den vorm van een verzet van den vitalen mensch, den mensch der aandriften, tegen de alleenheerschappij van het verstand. De wereld van het onberekenbare strijdt tegen de wereld van de verstandelijke berekening, de wereld van de vormlooze kracht tegen het gevormde,

tegen de pretentie daarvan, de *eenige* wereld te zijn. Van verschillende kanten wordt in het tijdvak 1860-1900 storm geloopen tegen de heerschappij van het verstand. In Feuerbach, zooals in het algemeen in het materialisme, komt het tot een doorbraak van de stof, in Schopenhauer tot die van de driften, in Kierkegaard tot die der christelijke ziel. In denzelfden tijd steekt de, door Marx geleide, opstand van het proletariaat tegen de burgerlijke wereld het hoofd op. Na hem is de machtigste persoonlijkheid van het geheele tijdvak, dat we hier op het oog hebben, ongetwijfeld Nietzsche. In den schrijver van Zarathustra kondigt zich, zooals Fritz Heinemanns het op gelukkige wijze uitdrukt: ‘in duizendvoudige breking het morgenrood aan van den nieuwen dag’. Op Nietzsche volgt Bergson. In naam van instinkt en intuïtie wijst hij de aanmatiging van het intellekt af, als eenig heerscher in het gebied des levens op te treden. In Freud begint de sexueele vitaliteit tegen de op haar verloochening en omsluiering gerichte strekkingen in de burgerlijke samenleving, een onverbiddelijken strijd. Over zijn leer ontbrandt een hartstochtelijke worsteling: door velen wordt hij als de aan-

kondiger der bevrijding in het meest primaire gebied van het menschelijk leven begroet.

In al deze verschillende verschijningsvormen van de ‘levensfilosofie’ herinnert de mensch zich zijn aard als komplex van instinkten en als ‘stroomende veelvoudigheid’: de lang teruggedrongen drift naar het onthullen en openbaar maken van het primaire breekt uit en wordt dikwijls tot in het pathologische opgevoerd.

Niet slechts in de wetenschap komt het tot het binnenstroomen van sterke vitale waarden, ook in het leven zelf voltrekt zich de doorbraak. De aanvankelijk bijna vormlooze, bijna alléén door een gemeenschappelijke negatieve inzetting tot de burgerlijke wereld bij eengebrachte en bij eengehouden proletarische massa's dringen de wereld binnen. De vrouw, wier politiek-juridische emancipatie haar niet voldeed en niet kon voldoen, bereidt zich voor om hare, veel dieper dan deze emancipatie ingrijpende, bevrijding als instinktwezen door te zetten. De jeugd staat op tegen de ouderen en tegen de door hen gestelde normen, tegen de gerationaliseerde levensvormen en de burgerlijk-steedsche kultuur: ook zij eischt de vrijheid op, om volgens de wetten van

haar eigen aard te leven. Alle strekkingen, die men onder den naam levensfilosofie samenvat, zijn in hun kern aan den zielenood ontsprongen, die de *vertecbniseering* en *rationaliseering* der maatschappij gebracht hebben. Op de toekomst gerichte naturen met buitengewone intuïtieve begaafdheid, als Nietzsche en Bergson, hebben dezen nood voorvoeld, reeds destijds, toen de rationaliseering en vermechaniseering van mensch en maatschappij meer nog enkel als strooming in de wetenschap dan als maatschappelijk feit aanwezig waren. Hun aanvallen richtten zich tegen de dreigende vernietiging van de ziel door de verzakelijking van het menschelijk leven. Hun filosofie is een protest tegen de toeneming der zielloosheid van den mensch in de burgerlijke maatschappij. Bovendien is zij vooral bij Nietzsche een verzet van de menschelijke vitaliteit tegen de opperheerschappij van het verstand.

In Nietzsche zet dit verzet zich met ongeevenaarde kracht door in naam van alle driften en krachten, die zich als de wil te leven en de wil tot macht in den mensch doen gelden. Volgens hem neemt de mensch de wereld door de driften in zich op. Hij beschouwt deze, naarzijn eigen woord, als de grondslag vormend van

alle kennis. Hij stelt zich met al zijn kracht hierop in, hun klankbord te zijn. Van de wijsheid van het lichaam verwacht Nietzsche den sleutel tot het begrip van de wereld. In naam van het door hem verafgoode lichaam trekt hij ten strijde tegen den geest. Op het altaar der driften offert hij alles: de harmonie tusschen lichaam en geest, het abstrakte denken en ten slotte ook de idee der menschelijkheid. Tegen iedere metafysische gedachte keert hij zich: al het aan gene zijde van het aardsche leven gelegene wijst hij onvoorwaardelijk af. ‘Broeders, ik bezweer u, blijft de aarde trouw’ - zoo luidt zijn strijdkreet.

Voor Nietzsche beteekent de dood van God de verlossing van den innerlijken mensch van vreeselijke remmen en verschrikkelijke gewetenswroegingen. Slechts door de emancipatie van deze wereld, door de bevrijding van den, aan de driften gehoorzamen, menschelijken wil, kan het scheppende beginsel in den mensch zich ten volle doen gelden. Deze scheppende mensch moet den troon der wereld bestijgen; hij moet de plaats innemen, waar van eindelooze tijden her de dreigende gestalte der godheid troonde. Van nu af aan moet

Dyonisos de beheerscher der wereld zijn.

Voor Nietzsche is de wil tot macht de absolute levenswaarde. ‘Goed is, wat de macht in den mensch vergroot.’ In de opvoering der algemeene levensintensiteit ziet hij de groote opgave der historische ontwikkeling; naar den kwalitatieven inhoud van deze toenemende intensiteit vraagt hij niet. Zoo ontstaat in hem het ideaal van den oppermensch (‘Uebermensch’), den mensch, in wien de levenskracht al grooter afmetingen aanneemt. Deze mensch, die tot op heden slechts hier en daar, toevallig, voorkwam, moet voorbedachtelijk geteeld worden - in hem kulmineert de menschheid: de groote kudde zal slechts de schemel zijn, waarop zijn voeten rusten [1]. In geen andere figuur

1) Een populair, met grove mechanistische symboliek werkend historisch materialisme heeft gedacht, dat de ‘Uebermensch’ van Nietzsche de fantastisch aangekleede weerschijn van den grootkapitalist in de huidige imperialistische periode zou zijn. Welk een zonderlinge dwaling! Deze fase van kartellen en trusts, van de ultrarationalisatie en de tot het uiterste doorgevoerde arbeidsverdeeling, is voor het ontstaan van met kracht-geladene individualiteiten buitengewoon ongunstig. Integendeel: in het raderwerk van het reuzenbedrijf in de industrie, den handel, de regeerende lichamen, enz. krijgt de persoonlijkheid steeds minder beteekenis.

heeft de opstand der levensmachten tegen den geest een zoo vreeselijke innerlijke spanning verwekt als in Nietzsche, en tevens heeft deze opstand in geen andere figuur den vorm van een zoo verleidelijke verlokking tot de ‘vrijheid’ aangenomen als bij hem.

Nietzsche was vóór alles een dichterlijke en profetische natuur. De groote filosofische voorvechter der levensfilosofie echter is *Bergson*. Geenszins neemt hij, gelijk Nietzsche, een fundamenteele kloof aan tusschen levensdrang en verstand. Volgens Bergson ontspringen beide aan ééne bron, die van het instinkt. Hij beschouwt dit als de oervorm van het bewustzijn van alle levende wezens: planten, dieren en menschen. Niet de driften, doch de intuïtie stelt Bergson in beginsel tegenover het verstand. De werkzaamheid van dit laatste is altijd gericht op de handeling, d.w.z. op iets, dat reeds gestold is, uit zijn verband gerukt, iets ruimtelijks, waaraan gewerkt en dat veranderd moet worden. De intuïtie

daarentegen richt zich op den vlietenden stroom van het ongedeelde leven, waarvan de kern-werkelijkheid niet-ruimtelijk is.

De intuïtie behoeft geen moeizame analyse, om tot het wezen eener verschijning door te dringen. Haarwezen is, integendeel, dit onmiddellijk te doen. Echter staat voor haar de weg tot de verstandelijke analyse steeds open, terwijl omgekeerd van deze laatste uit geen pad naar het rechtstreeks doorzien en begrijpen voert. Slechts door de intuïtie begrijpt de mensch het irrationeele, waartoe het verstand hulpeloos een weg zoekt.

Bergsons filosofie kant zich in de eerste plaats tegen alle zielkundige leerstellingen, die, zooals de verschillende schakeeringen van de associatie-psychologie, het zielsgebied verwerktuigelijken. Zijn grondslag is de overtuiging, dat het psychische wezenlijk anders is dan alles, wat onder de kategorieën van tijd en ruimte valt. Het wezen van het psychische beschouwt hij als volkomen kwalitatief, het verschilt in de kern van het ruimtelijktijdelijke en kan nooit tot getallen worden herleid. In zooverre het zieleleven *werkelijk* is - niet gemechaniseerd, niet in verband gebracht met praktische uitkomsten in de

levensgebieden van ruimte en tijd - vindt men daarin geen wetmatigheid volgens het gewone begrip, doch uitsluitend stroomende, irrationeele veelvuldigheid.

Bergsons levenswerk was aan de poging gewijd om een zielkunde te scheppen, die het psychische in zijn stroomende, ongevormde werkelijkheid begrijpt. Tegenover alle begrippen, die vaste, gestolde levens-aspekten verbeelden, heeft hij andere gesteld, die het den ongevormden ongedeelden stroom des levens doen. Tegenover den tijd als 'lengte' stelde hij het begrip van den 'werkelijken duur', d.w.z. van de ontwikkeling als een schepping, een zich onophoudelijk vernieuwend Zijn. Aan de steeds nieuwe, de eeuwige schepping, heeft, volgens Bergson, het geheele natuurleven deel. Nergens bestaat uitsluitend mechanisch gebeuren. Bergson streefde ernaar, om door zijn psychologische filosofie de oude tegenstellingen van materialisme en vitalisme op te heffen. Volgens zijn overtuiging put de ontwikkeling zich noch in een reeks van aanpassingen uit, noch is zij de verwerkelijking van een algemeen plan, zooals het finalisme aanneemt. De poorten der schepping staan altijd open, heden evengoed

als op den eersten dag van het bestaan der wereld.

Wij kunnen hier niet nagaan, in hoeverre de nieuwe koerszettingen in de natuurkunde, de biologie en de psychologie zich bij de opvattingen van Bergson aansluiten. Dat zij dit in vele opzichten doen, lijkt mij zeer waarschijnlijk. Het neo-vitalisme van Hans Driesch, de relativiteitstheorie van Einstein, de psychologische leer van de laatste jaren van het geheel of totaal, - zij allen behooren met Bergsons geloof aan de ontwikkeling als een schepping en aan de kern der werkelijkheid als iets dat boven ruimte en tijd uitgaat, in eene gemeenschappelijke sfeer. Wat de wereld thans van noode heeft, is een synthetisch genie, om al deze nieuwe geluiden tot een harmonisch akkoord te vereenigen. Maar is het mogelijk, dat in dit tijdperk van specialisatie tot het uiterste een dergelijk genie opkomen kan?

In ieder geval is Bergson, door een filosofie van het organische te eischen, vele latere onderzoekingen vooruitgeloopen: door zijn oorspronkelijkheid, zijn heerlijke intuïtie voor de *essentieele* eigenschap van het leven, heeft hij het geestesleven in verschillende richtingen

ontzaglijk bevrucht. - En toch wordt ook bij Bergson duidelijk, dat het niet voldoende is, tegenover de mechaniseering van wereld en ziel op den intuïtieven rijkdom van het psychische te wijzen en dezen bloot te leggen. Voor het grootste deel blijft hij in de ontkenning van al datgene, wat gevormd is, steken. Iedere vorm is voor hem iets, dat verstard en dood is. Zoo komt hij tot een absoluut tegenover elkaar stellen van vorm en leven. Echter kan dit absolute tegenover-elkaar-stellen toch weer alleen begrepen worden langs den weg der verstandelijke abstraktie. Immers, het levende vermogen wij ons niet voor te stellen als iets ongevormds, iets dat geen gestalte heeft. Wij kennen enkel gevormd leven, enkel leven, dat zich in gestalten openbaat.

Daarom is Bergsons uitbeelding zijner levensfilosofie, hoe diep doordacht ook, voor de wetenschappelijke beschouwing even onvoldoende als de sterke wijn van Nietzsches gloeiende aforismen. Zij vermag niet het uitgangspunt te worden van eene nieuwe levensleer, die algemeen kan worden aanvaard.

In de praktijk werden Nietzsches verleidelijke verlokkingen vooral voor de intel-

lektueelen tot een element van individueele ontbinding, terwijl Bergsons denkbeelden den aanhangers van zeer uiteenloopende levensbeschouwingen en van zeer uiteenloopend maatschappelijk streven wapens geleverd hebben.

Ook om het juiste begrip van de *bistorischgeeslijke wereld* is in de laatste tientallen jaren heftig en onophoudelijk gestreden. Wij willen hier slechts de namen van Dilthey, Troeltsch en Simmel noemen en terloops wijzen op de uiterst belangrijke en zeker voor een groot deel geslaagde pogingen van Max Weber, om de onafhankelijkheid van bepaalde ekonomische ontwikkelingsfaktoren van geestelijk-kultureele, in de eerste plaats religieuze faktoren, aan te toonen [1].

Voor Dilthey is niet langer de rationeele geest de kernwerkelijkheid der geschiedenis: het is de ziel, die haar plaats inneemt. Het is hem niet te doen om het construeeren van rafioneele samenhangen, maar om het zich

1) M. Weber heeft aangetoond, hoe de kalvinistische leer en de kalvinitische geestesge-steldheid de opkomst der kapitalistische produktiewijze in hooge mate hebben beïnvloed.

inleven in de innerlijke ervaring. Ook Dilthey beroept zich op het gevoel van totaliteit, dat zich in de geschiedenis openbaart. Van die totaliteit uit richt hij zijn beschouwing op de onderdeelen. Hij poogt af te dalen in de ondoorgrondelijke diepten des levens en iets mee te deelen van wat hij daar vindt. Echter, ook Dilthey bleef in de betrekkelijkheid van alle menschelijke verhoudingen en beschouwingen steken; ook hem gelukte het niet, een weg tot de absolute waarden te vinden. Op den bodem van zijn levens- en wereldbeschouwing ligt het beginsel van de disharmonie.

Duidelijker nog dan in Dilthey spiegelen het algemeene sceptisisme en de twijfelzucht van den modernen tijd zich af in *Troeltecb*. Heel zijn leven lang worstelde deze met het probleem van de tegenstrijdigheid der beginselen, die zich in de levensprocessen openbaart. Zijn aard bracht hem ertoe, het historische leven der menschheid van alle tijden en volken te bestudeeren. Datgene, wat in de oneindige verscheidenheid der historische wereld tot uiting komt en in de ziel van den beschouwer het besef wekt van innerlijken, onuitputtelijken rijkdom, kwam hem voor, de rijkdom van het goddelijke leven zelf te

zijn. Even sterk en oorspronkelijk echter als de vreugde van het historisch schouwen, leefde in Troeltsch het besef van de belangrijkheid eener onwankelbare, de kern des wezens rakende religieuze overtuiging, zoodat de persoonlijkheid zich in alle praktische levensaangelegenheden altijd op een vast centrum kan terugtrekken. Uit zijn eigen innerlijk konflikt, dat, zooals Troeltsch dit zelf uitdrukkelijk vaststelde, slechts de persoonlijke vorm was, waarin een algemeen levensprobleem, in zijn tijd wortelend, hem tot besef kwam, is zijn geheele wetenschappelijke problematiek geboren. Het tragisch feit van het teniet gaan der religieuze en historische waarden heeft hij in zijn eigen hart doorleefd. De worsteling voor absolute levenswaarden is het voornaamste feit van zijn leven geweest.

Weinig in aantal zijn de denkers, die als Troeltsch geworsteld hebben, om het probleem van nieuwe absolute waarden tot klaarheid te brengen en den zin der religie te vinden. Onvermoeid heeft hij gepoogd, het recht van het christendom op algemeene geldigheid, geldigheid voor alle tijden en volken, in de werkelijkheid op te bouwen op breedere

grondslagen dan de ‘spitse punt der persoonlijke overtuiging’, dit kan zijn. Maar hij werd, althans in zake het geloof aan de openbaring en aan de aanspraak van het christendom op universaliteit, van stap tot stap teruggedrongen en ten slotte gedwongen te erkennen, dat de inhoud der religie ‘steeds van de geestelijke sociale en nationale fundamenten afhankelijk (is), waarop zij groeit.’ [1)]

In Troeltsch blijkt op bijzonder treffende wijze, welk een groote rol het *historisme* in de tragische situatie van de moderne menschheid speelt. Deze situatie dwong hem, hoe sterk zijn wil zich daartegen ook verzette, de religieuze levens-substantie, die hij versterken wilde, door zijn relativisme juist te verzwakken. Bij Troeltsch zelf is weliswaar van een werkelijke afbraak van deze levenssubstantie nooit sprake: tot het einde toe bleef hij trouw aan zijn overtuiging, dat een hoogere, de grenzen van zijn bewustzijn verbrekende, geestelijke wereld het primaire

1) Troeltsch: ‘Die Stellung des Christentums unter den Weltreligionen’. (In: ‘Der Historismus und seine Ueberwindung’, pag. 75.)

bestaanswonder is. Zijn geheele persoonlijkheid, echter maakt in zeer bijzondere mate duidelijk, dat de oorzaak van de religieuszedelijke krisis van onzen tijd niet in de laatste plaats aan de historiseering van het geestelijke leven te wijten is. Immers, deze historiseering voert bijna onwederstaanbaar langs de paden van het scepticisme naar den afgrond van het nihilisme-aller-waarden. De vraag, hoe de persoonlijkheid zich kan redden voor en kan onttrekken aan het bankroet van alle waarden, waarmee zij door het relativisme bedreigd wordt, rijst als een sphynx voor de hedendaagsche menschheid op.

Eveneens een vertegenwoordiger van het relativisme, en zelfs van den uitersten vorm daarvan, was, althans in een bepaalde fase zijner ontwikkeling, *Simmel*. Simmel was een buitengewoon gekompliceerde en gesublimeerde geest, in wiens sociaal en evolutionnistisch gericht positivisme alle religieuze ondertonen, die bij Dilthey en bij Troeltsch nog meeklinken, verstomd zijn. [1)]

Zijn waarheidsbegrip is volkomen pragmatisch; voor hem is waarheid hetzelfde als

1) Heinemann, pag. 233

doelmatigheid: erkennen omschrijft hij, als ‘een zwevend proces, welke elementen onderling elkaars positie bepalen’.

De ontwikkeling van Simmel voltrok zich juist andersom dan die van Troeltsch: na vele zwerftochten belandde hij bij de erkenning van het, logische en waardevolle, absolute. Op ethisch gebied vraagt hij niet enkel naar de handeling, doch daalt, evenals Tolstoi, neer in den oergrond van het Zijn: in dien grond zijn voor hem de onvoorwaardelijke ethische eischenn gegrondvest. Wat het historisch onderzoek aangaat, richt hij zijn aandacht speciaal op de beteekenis en den zin der gebeurtenissen.

Voor Simmel verschillen de natuurwetenschap en de geschiedenis hierin essentieel, dat, enkel de geschiedenis zin en beteekenis heeft. Evenals Troeltsch heeft Simmel gepoogd, om de schijnbare tegenstrijdigheid tusschen leven en geest op te heffen en beide tot een eenheid te verbinden, en evenmin als Troeltsch is Simmel er ooit geheel in geslaagd, dit te doen. Als het element, dat ons in het leven boven de onvermurwbare wetten van het oorzakelijke, dat is boven het noodlot uittilt, beschouwt Simmel de geestelijke

kultuur: het gebied van de kunst, den godsdienst, de wijsbegeerte. In hen openbaart zich het ‘meer-dan-leven’, dat van het leven zelf verlost. Zoo keert bij Simmel in moderne vormen een gedachte terug, die al in Schillers schoonheidsleer te vinden is.

Laat ons thans pogen om, alweer aan de hand van Heinemann's ‘Neue Wege der Philosophie’, de algemeene gevolgtrekkingen, waartoe de historisch gerichte denkers van onzen tijd gekomen zijn, kort samen te vatten.

De nieuwere, d.w.z. de na-middeleeuwsche wijsbegeerte rustte op de gedachte, dat in de plaats van het rijk Gods het rijk van den Mensch gesticht zou worden, in het verstand gegrondvest en door de wetenschap bestuurd. De mensch van de laatste eeuwen was voornamelijk werkzaam als maker van dingen, zijn bestaan was bovenal van de praktijk vervuld. *Zijn levensvorm beeft de gedachtenvorm van zijn stelsels bepaald*. Ook in onze eigen dagen blijft dit proces doorwerken. Van den ‘praktischen’ bestaansvorm gaat de menschheid heden in den ‘rationeelen’ over.

Te samen met het proces der menschelijke

ververstandelijking voltrekt zich dat van de menschelijke historiseering. De mensch verliest al meer den samenhang met de natuur en met het meer-dan-natuurlijke. Slechts door zich verbonden te voelen met het verleden en zich daarin te verdiepen, kan hij nog zichzelf begrijpen. ‘Het levensproces van den modernen mensch voltrekt zich aldus, dat het overheerschen van praktijk en verstand en het binnendringen in de vele verschillende levensvormen van het verleden de wereld berooft van haar luister, haar wezen uitholt en haar armer maakt.’ [1)] Ook in de geesteswetenschap zet het totaliteitsbegrip zich door: het wordt toegepast op de historische verschijnselen. De methode in de geschiedenis, die historische vormen of verschijnselen van uit één bepaald onderdeel, één bepaalde funktie wilde verklaren, wordt overwonnen en vervangen door de opvatting, die uitgaat van den geest van het geheel en poogt aan te toonen, hoe deze in alle bijzondere deelen en funkties tot uiting komt. De overeenkomst van deze laatste opvatting met de vorm- en struktuurbegrippen

1) Heinemann, pag. 273

in de zielkunde is onloochenbaar. Het historische leven wordt niet langer opgevat als opgebouwd uit op zichzelf staande elementen, maar beschouwd als gebonden aan kollektieve individualiteiten zooals volken, staten, standen, klassen, kultuurgemeenschappen, enz. Zoo mondt ook de filosofie der geschiedenis uit in den stroom eener bepaalde wijze van denken, die sedert het begin van deze eeuw al meer terrein wint.

Hoe vluchtig en onvolledig dit overzicht ook is, zoo is het naar ik meen toch voldoende, om ons eenig besef te geven van de beteekenis der wending, die zich op alle gebieden van het geestesleven voltrokken heeft. De belangrijkste resultaten daarvan wil ik hier nogmaals kort samenvatten:

a. In de natuurwetenschappen heeft de oude mechanisch-materialistische koers over de geheele linie plaats gemaakt voor een dynamisch-organische. De stof is gebleken te bestaan uit miniem kleine, met elektriciteit geladen deeltjes. ‘Met een denkele draai van de kaleidoskoop zijn alle wetenschappen, die te maken hadden met de eigenschappen en den bouw van de stof, onderdeelen van de

wetenschap der elektriciteit geworden. En daar Faraday en Maxwell aangetoond hebben, dat alle stralingsprocessen elektrisch van natuur zijn, heeft de geheele fysika zich opgelost in de wetenschap der elektriciteit.' [1)]

b. Ook in de *biologie* werden mechanischstatische opvattingen door dynamisch-organische vervangen. Het probleem van den vorm is dat van de ontwikkeling van den vorm geworden. 'Het dier is een gebeuren.' De opvatting van het organisme als een, boven zijn deelen staande, op een doel gerichte eenheid, heeft over het mechanisme gezegevierd.

c. In de *zielkunde* zijn de mechanische opvattingen der associatiepsychologie volkomen overwonnen. Alle afzonderlijke krachen worden opgenomen in den stroom eener ondeelbare veelvuldigheid. Evenals met het organisme het geval is, wordt de ziel heden begrepen als een geheel, dat anders en meer is dan de som der deelen, waaruit het bestaat, als een absolute eenheid van bijzonde-

1) Sir James Jeans. The mysterious Universe, bi. 52.

ren aard, die haar doel in zich zelve heeft. Zoomin door de ontleding der elementaire eigenschappen als op proefondervindelijke wijze kan men het psychisch leven waarlijk begrijpen. Het tegendeel is waar: slechts van het geheel uit kunnen de deelen, slechts van de gevormde gestalte uit kan het ondergeschikte en het bijkomstige begrepen worden.

d. De wetenschap gaf den waan prijs, als zou het geheim van het leven en dat der ziel door experimenteeren, door meten en wegen of door in het oneindige voortgezette verdeeling ontdekt kunnen worden. In tal van hoofden breekt de gedachte van den eigenaardigen, onuitputtelijken, eigen wetten volgenden aard der levende stof zich baan. De mensch wordt opgevat als eenheid van lichaam en ziel, als bezield organisme. De groote, in vele gevallen verbazingwekkende, immers bijna grenzenloos groote invloed van het psychische op het lichamelijke gebeuren, wordt heden door de geneeskundige wetenschap ten volle erkend. Beroemde psychiaters, zooals Mäder, nemen aan, dat in de diepte der ziel een hoogere kracht aanwezig is, wier werkzaamheid op genezing en regene-

ratie gericht is. Künkel stelt in zijn mooie boekje ‘Einführung in die Charakterkunde’ uitdrukkelijk vast, dat de innerlijke verandering, die hij als ‘het proces der verheldering’ omschrijft, niet totvoorwerp eenerwetenschap gemaakt mag worden. ‘Beschouwd van de lotsbepaling van den lijdende uit, gaat het hier om de genade, van het standpunt der wetenschap uit gezien, om wonderen.’

e. Gelijksoortige, innige, veelvoudige en onophoudelijke wisselwerkingen, als in de eenlingen heerschen tusschen lichaam en ziel, heerschen in de samenleving tusschen materieele (ekonomische) en geestelijke faktoren. Hun onophoudelijke wederzijdsche beïnvloeding, het rijke spel van uiterst ingewikkelde betrekkingen tusschen hen, vormen het maatschappelijk en geestelijk leven.

2. Met betrekking tot de geesteswetenschappen volgt uit het nieuw verkregen inzicht nog in het bijzonder het volgende:

a. Iedere poging, om de natuurwetenschappelijke methoden op deze wetenschappen over te dragen, moet worden opgegeven, daar heden ten dage erkend wordt, dat het autonome gebied van den geest bijzondere methoden en middelen van onderzoek noodig maakt.

b. Het geloof aan de mogelijkheid, om de historische ontwikkeling van het menschdom langs den weg van het verstand vooruit te zien en te voorspellen, wordt van alle kanten ondermijnd. Ook het socialisme ziet meer en meer van dergelijke voorspellingen af. De taktiek wordt niet langer in het geloof aan de 'noodzakelijkheid' van een bepaalden ontwikkelingsgang gegrondvest: meer en meer wordt het zwaartepunt naar den wil en het gehoorzamen aan de eischen van het sociale geweten verlegd.

c. De opvatting, als zouden de ekonomischtechnische faktoren de belangrijkste vormende en veranderende krachten in de maatschappij zijn, wordt als onjuist opgegeven. Gebleken is, ten eerste dat in al het levende de werkingen van uiterlijke faktoren gewijzigd, begunstigd of bestreden worden door innerlijke krachten; ten tweede dat het irrationeele (hetzij bovenrationeel, hetzij onderrationeel) bij de handelingen van een lingen en van sociale groepen in den regel een veel grootere rol speelt dan verstandelijke overweging; en ten derde dat de geest in sommige persoonlijkheden en in sommige tijden, er in slaagt de begrenzingen der stof te

doorbreken, aan den stroom der geschiedenis nieuwe waarden toe te voegen en zelfs de richting van dien stroom te veranderen.

d. De wetenschap is tot de orde van den dag overgegaan met betrekking tot de methoden van het rationalistisch positivisme, dat er zich mee vergenoegde, verschijnselen te beschrijven, den kausalen samenhang tusschen deze op te sporen, en ze op te lossen in op zichzelf staande elementen, die van eiken zin ontbloot waren. De nieuwe richting in de kennistheorie poogt daarentegen de verschijnselen te begrijpen van uit de gezichtspunten van de totaliteit en den zinrijken samenhang tusschen de dingen. Zij ziet deze verschijnselen niet geïsoleerd, doch in hun 'veld'; zij ziet het individueele geheel in zijn verband met het buiten-individueele, het menschelijk geheel in dat met het buiten-en bovenmenschelijke, het tijdelijke en ruimtelijke in dat met het boventijdelijke en bovenuimtelijke Tevens ziet zij de verschijnselen niet in statische verstarring, doch als processen, als een levende stroom. Deze nauwe vereeniging van het besef van het tot-eengeheel-behooren van alle dingen, met het besef van hun vloeienden, stroomenden aard,

is bij uitstek datgene, wat de nieuwe richting in het filosofische denken van alle vroegere onderscheidt. Zij zoekt naar synthese.

Het tweede gezichtspunt, van waar uit de nieuwe kennistheorie de dingen onderzoek, is de overtuiging van hun beteekenis, hun zinrijken samenhang. Slechts wie tot de beteekenis van een verschijnsel doordringt, kan zeggen, dit waarlijk te hebben begrepen. Hiertoe is, behalve kennis van het bijzondere, noodig intuïtief schouwen van het geheel. Omgekeerd leidt het zoeken naar den zin der ver vanzelf terug tot het gezichtspunt-schijnselen der totaliteit. Immers, zin is slechts denkbaar als het betrekking hebben van het subjekt op iets anders of op anderen: zin is slechts bestaanbaar als *kontakt.* De poging, om den zin van het menschelijk leven en die van het zijnde te doorgronden, hun inhoud vast te stellen en hun waarde te bepalen, loopt uit in de poging, om het verloren gegane kontakt met het universum en met God te herstellen. Het tijdperk van verstoffelijking, van rationaliseering, van ontkenning op religieus gebied, een tijdperk, waarin de hooge zee van het religieuze leven, op enkele kleine binnenzeeën na, verdroogd scheen, nadert zijn einde.

Het denken-en-willen wordt er weer op gericht, om in de menschelijke ziel het bewustzijn van eene, diep doorvoelde, verbondenheid van mensch met een hoogere wereld op te wekken.

III
Wat is reeds heden de sociale uitwerking van de wending in het geestelijk leven?

De ommekeer in het geestelijk leven is onloochenbaar: het feit van zijn bestaan wordt haast niet ernstig meer bestreden. Vraagt men zich echter af, tot welke resultaten in het leven zelf die ommekeer geleid heeft, dan moet het antwoord nog voornamelijk negatief luiden. Zeker zijn er levens-gebieden, waarin nieuwe opvattingen op wetenschappelijk en filosofisch gebied praktisch doorwerken. Dit is bijvoorbeeld het geval in zake het streven naar een nieuwe opvoeding, die in plaats van op discipline van bovenaf, op ordening der innerlijke krachten en op zelfbeheer berusten zal; in plaats van op enkel passief opnemen op zelfwerkzaamheid, in plaats van op het beginsel van wedijver op dat van kameraadschappelijke hulpvaardigheid.

Ook is de nieuwe richting in het denken niet zonder invloed gebleven op de methoden der moderne psychiatrie. Deze houdt meer

dan vroeger rekening met het bestaan eener psychische regeneratieve kracht, die zelfs in den zenuw- en zielszieken mensch niet totaal vernietigd wordt, zelfwerkzaamheid mogelijk maakt en tot zelfopvoeding kan leiden.

De ontwikkelingsgang van den mensch, aldus Künkel in zijn hierboven aangehaald werkje, neemt de vorm aan van een aldoor vernieuwden, door altijd nieuwe smart teweeg gebrachten vooruitgang op den weg van klaarheid. 'Iedere trap beteekent een nieuwe, weliswaar kleinere dwaling, en daareen nieuw, maar niet kleiner lijden.' Hoe dicht staat deze opvatting bij die der middeneeuwsche christelijke mystiek! Het is het lijden, dat volgens Künkel in den mensch den wil tot de omkeer wekt; het is aan het lijden te danken, dat hij het verlangen naar liefde en gemeenschap, als het oorspronkelijke verlangen van zijn wezen, niet slechts erkennen, maar beleven leert.

Een overeenkomstige ontwikkeling maakt de behandeling van lichamelijke ziekten door: ook hier wint een richting veld, die, inplaats van alle heil te verwachten van chemische artsenijen, vergiften, inspuitingen, enz., ver-

trouwt op de genezende werking van natuurkrachten, als zon en water, allereerst echter poogt, de geneeskracht van het lichaam zelf aan te wakkeren en te versterken.

Op deze gebieden van menschelijke werkzaamheid openbaart zich duidelijk een streven, om van het mechanistische op het dynamisch-vitalistische en van het materialistische op het geestelijke spoor over te gaan.

Opmerkelijk is verder de neiging bij de jeugd, en wel zonder onderscheid van politieke overtuiging, om tegen de vermechaniseerde steedsche kultuur op te staan, en haar pogen een nieuwe kultuur op meer vitale grondslagen te scheppen. In de jeugdbeweging leeft het verlangen om het verloren gegane kontakt met de natuur te herstellen. Zij beseft, dat de mensch een bezield organisme is en lichamelijk-geestelijke zelfwerkzaamheid noodig heeft; zij voelt die zelfwerkzaamheid als heilzaam. Zij streeft naar een nieuwe resonnantie, een nieuwe kontakt met het buiten- en boven-menschelijke.

Ook de toenemende afkeer van militarisme en geweld, het besef dat zij iets ondermenschelijks zijn, iets wat overwonnen moet worden, staat in samenhang met de veran-

derde denkrichting en het groeiend besef, dat zekere geestelijke waarden de grondslagen van het menschelijk leven zijn. De nieuwe anthropologie ontkent het bestaan van ‘zuivere’ rassen: het oude vooroordeel der meerwaardigheid van het blanke of kaukasische ras kan niet langer blijven bestaan. In het licht der idee van algeheelen samenhang, van universeele menschelijke verbondenheid, verschijnt de oorlog als een misdaad tegen het leven. Nog nooit heeft dit besef zoo helder en sterk in de menschheid geleefd, als in de huidige generatie.

De gedachte van den onderlingen samenhang, de algemeene wederzijdsche verbondenheid aller menschen, openbaart zich ook in de, althans theoretische, erkenning van het recht van den arbeider om als mensch en niet als voorwerp behandeld te worden. In het arbeidsrecht en in de arbeidswetgeving wordt de menschelijke waarde van den arbeider *principieel* erkend, al is de verwerkelijking van deze erkenning in de praktijk ook nog uiterst gebrekkig.

Het gevoel van saamhoorigheid en verantwoordelijkheid beperkt zich heden ten dage niet tot den mensch: het strekt zich ook

uit over het dierenrijk. Bewegingen voor dierenbescherming, antivivisektie, vegetarisme, enz. worden slechts begrijpelijk op den grondslag eener kosmisch-gerichte wereld- enlevensbeschouwing. Men begrijpt beter dan vroeger, dat onverschilligheid voor het lijden der dieren voortspruit uit gebrek aan medegevoel, dat is gebrek aan besef van de kosmische verbondenheid van alle leven en dat de ruwheid en wreedheid jegens dieren, waaraan menschen zich in tallooze gevallen schuldig maken, onvermijdelijk terugwerkt op hun gevoelens en gedragingen jegens hun soortgenooten. [1)]

In het algemeen echter zijn de resultaten van de ommekeer, welker beteekenis wij hebben pogen weer te geven, voor het leven

1) In de 'New Leader' van 7 Maart 1930 staat een belangrijk artikel van H.N. Brailsford, waarin hij de Labourregeering verwijt, haar verkiezingsbeloften met betrekking tot de mishandeling der dieren niet nagekomen zijn. Hij wijst met in het bijzonder op het vreeselijke lijden van de poneys in de mijnen en op het feit, dat in de militaire laboratoria dieren gekweld worden bij experimenten, welke de opdrijving van de hevigheid der gifgassen ten doel hebben.

nog gering. Ja, het schijnt dikwijls, alsof voor de menschenwereld het nieuw-gewonnen inzicht nog in het geheel niet bestaat, alsof deze wereld nog teert op de opvattingen eener vorige periode. Wel is waar werd het stofbegrip overboord gegooid, doch de heerschappij van de materie en van het materieele in het leven is geen duimbreed teruggeweken. Wel denken wij inplaats van in atomen en molekulen heden in krachten en golven, maar in het leven staan de oude grenspalen tusschen klassen, volkeren en rassen nog stevig in den grond. Wel ontwaakten wij uit de nachtmerrie, alsof de mensch en de wereld enkel mechanische bouwsels zijn, doch in de menschenwereld grijpt de mechanisatie in alle levenssferen steeds verder om zich heen. Vele menschen zijn heden weer overtuigd, dat leven en ziel scheppende krachten zijn, doch wij richten het gansche leven - te beginnen met de school - zoo in, dat ieder scheppend vermogen zooveel mogelijk geremd, onderdrukt en te gronde gericht wordt. Het leven blijft naar het uiterlijke gekeerd en materialistisch gericht: de heerschende kaste, de nietsnutters van de bestaande maatschappelijke orde, interesseert zich per slot van

rekening het meeste voor het behoud en de vermeerdering van haar materieele middelen. De vergoding van de techniek neemt steeds toe. Wij pogen langs intuïtief-deduktieven weg tot den zin van den mensch en den zin van het Zijn te geraken, maar wij sluiten ons voor iedere mogelijkheid, om tot dezen zin door te dringen, door onze verkeerde wijze van leven af. Wij zoeken naar's levens volheid, die zich slechts uitstortte en zich slechts uitstorten kan in tijdperken, waarin de mensch in zijn centrum leeft - en wij leven buiten onszelf: wij pijnigen ons in vertwijfeling af, om tot ons zelf te komen en kunnen ons diep waarachtig zelf toch nooit bereiken.

'De mensch is niet bij zichzelven,' schrijft Fritz Heinemann in zijn boek 'Nieuwe wegen der filosofie', waaraan wij telkens iets voortreffelijks ontleenden, 'hij is buiten zich zelf, hij leeft in de overpeinzing, in het intellekt, in oppervlakkige lagen van zijn wezen - doch niet in zijn ware wezen, niet van zijn kern uit. En wel, omdat hij zonder God leeft, omdat in hem het verband met de kosmos afgebroken is.' 'De huidige mensch, gelijkt den dorstige, voor wien iedere drank onbereikbaar is,' oordeelt Gertrud Hermes

in haar diepzinnig werk ‘Ueber die geistige Gestalt des marxistischen Arbeiters’ aan het slot van een beschouwing over de poging van dezen mensch, om in bepaalde, als absoluut beschouwde dingen der eindige wereld, zooals vaderland, klassenstrijd, geslachtsliefde, kunst, wetenschap, enz. een surrogaat te vinden voor het Waarachtig-Absolute en zijn verlangen naar echte religieuze ervaring te verdooven. ‘Het jongste verleden en de tegenwoordige tijd,’ schrijft zij in hetzelfde werk, ‘lijden pijnlijk onder het uitblijven van het heil: zij kennen enkel het negatieve heilsbeleven.’ ‘De belofte is er, maar slechts de belofte: de heilservaring, de heilsbeleving zelf kent de huidige menschheid niet.’

De ommekeer in het geestesleven schept wel de negatieve, niet echter de positieve voorwaarden tot het nieuwe beleven van het heil. Vele bouwvallen op het gebied van het geestelijk leven zijn opgeruimd, maar de plaatsen, waar zij stonden, bleven woest en verlaten. Een nieuw fundament moet gelegd worden en dat kan slechts in het leven zelf gebeuren. De filosofie is van koers veranderd: zij beweegt zich na vele jaren in de richting naar het transcendentale; zij zoekt een antwoord

niet slechts op de vraag naar het wezen van het Zijn, doch ook op die naar den zin van het leven. Echter, de filosofie op zich zelf vermag dit antwoord niet te vinden. Zij vermag het niet, omdat de zin des levens niet door metafysische beschouwingen, niet door verstandelijke inspanning verkregen kan worden, doch als iets levends *ervaren* moet worden. Die zin blijft omsluierd voor den mensch, zoolang hij verkeerd leeft. De huidige mensch kan den zin van het leven niet ervaren, omdat hij zich in de eindige waarden begraven heeft en van de oneindige vervreemd is. Daardoor ook heeft hij in zijn levenssfeer tweederangswaarden, voornamelijk het materieele bezit, boven die van den eersten rang, zooals het gezin, verheven. De verstoffelijking van den mensch neemt in het kapitalisme al grooter afmetingen aan; haar gif verspreidt zich door heel het maatschappelijk leven.

Echter, de mensch is gelukkig nog niet *geheel* verstoffelijkt, evenmin als hij geheel gemechaniseerd is. Hij gruwt nog van zijn innerlijke leegheid en hieruit ontspringt zijn vreeselijke onrust, zijn krampachtig verlangen naar bedwelming; hieruit komt ook zijn

diepe behoefte aan religie, aan heilsbeleving, voort. De innerlijke verandering blijkt ook hieruit dat zijn vertrouwen in de vroeger geverwachting, het geluk, het heil, in de eindige wereld te vinden, in de wereld der techniek, der industrieele beschaving, der kunstmatig vermeerderde en opgedreven behoeften, meer en meer wordt geschokt.

Toen Tolstoï ongeveer veertig jaar geleden op de nietigheid en ijdelheid van deze beschaving wees, die noch de werkelijke, stoffelijk-geestelijke behoeften der massa's te bevredigen, noch het verlangen van den mensch naar gemeenschap met zijn medemenschen en met God te vervullen vermag, toen werd hij om zijn ‘barbaarsche’ opvattingen bespot en gehoond.

Weliswaar beschouwen ook heden de overgroote meerderheid der menschen de veroveringen der techniek nog als het hoogtepunt van den maatschappelijken vooruitgang. De ontwikkeling van het vliegwezen, die het mogelijk maakt, oceanen over te steken en binnen enkele dagen de wereld rond te reizen, - het korte-golf-apparaat, door middel waarvan menschen uit West-Europa en Zuid-Azië met elkaar kunnen spreken, - deze en vele andere,

op zichzelf natuurlijk bewonderenswaardige, uitvindingen worden verheerlijkt als de bevrijding van den mensch van de begrenzingen, waarmee ruimte en tijd zijn bestaan omsloten. Zeker, de toenemende heerschappij der natuurkrachten is grootsch, - zeker zou de menschheid alle reden hebben, zich daarover te verheugen, zoo zij haar als een zegen ervoer, - den zegen van diepere verbondenheid, van een zielvoller bestaan. Maar wie durft beweren, dat dit werkelijk het geval is? Iedere technische uitvinding of verbetering wordt, hetzij middellijk, hetzij onmiddellijk, in de eerste plaats dienstbaar gemaakt aan den kapitalistischen winsthonger en aan de machtsuitbreiding van het kapitaal. Elke vervolmaking van de elektrische en chemische industrieën, het vliegwezen, enz. versterkt de heerschappij van het imperialisme over technisch-ekonomische achterlijke volken en geeft den heerschenden klassen van alle landen nieuwe middelen in de hand, om den bevrijdingsstrijd van de uitgebuite volksmassa's, hetzij in de koloniën of in het moederland zelf, op al dan niet gewelddadige wijze te onderdrukken.

Het spreekt van zelf, dat tal van tech-

nische uitvindingen der laatste jaren, zooals b.v. de draadlooze telegrafie, in vele gevallen een zegenrijke werking hebben gehad, menschelijke levens hebben gered en menschelijk leed gelenigd. Eveneens denken wij er niet aan te ontkennen, dat verbeteringen in de techniek en de arbeidsmethoden den menschelijken arbeid hebben verlicht. Maar in het algemeen verkeeren alle veroveringen der techniek, die voor de menschheid een zegen zouden kunnen beteekenen, toch weer in een vloek, omdat zij op onjuiste wijze gebruikt worden. Zij worden voornamelijk in dienst gesteld, niet van menschelijke verbondenheid en broederlijk hulpbetoon, maar van winsthonger, machtswellust, verkeerden wedijver, in den dienst van zelfzuchtige doeleinden, van de machtsverheffing van bepaalde personen, groepen, klassen, naties, rassen, ten koste van anderen. Zegenrijk kunnen de nimmer geëvenaarde, haast onbegrensde krachten, waarover de menschheid in onzen tijd beschikt, pas werken, wanneer zij aangewend worden ten behoeve der wordende gemeenschap en door het besef der verbondenheid met het absolute worden gewijd.

Steeds duidelijker blijkt, hoe juist Tolstoï's

oordeel was, toen hij schreef: ‘Zonder Godsgeloof zijn de menschen, die zulk een geweldige macht over de natuurkrachten bezitten, als kinderen, die men dynamiet of een ontplofbaar gas tot speelgoed heeft gegeven. Beschouwt men de macht, die de menschen van onzen tijd bezitten, en de wijze, waarop zij deze gebruiken, dan voelt men, dat hun, volgens hun zedelijke graad van ontwikkeling, het recht niet toekomt, niet slechts tot het gebruik van spoorlijnen, stoom, elektriciteit, telefoon, draadlooze telegrafie, doch zelfs tot de eenvoudige kunst, ijzer en staal te vervaardigen, daar zij alle verbeteringen en kunsten slechts aanwenden ter bevrediging van hun driften en lusten, tot genot, uitspattingen en wederzijdsche vernietiging.’ (Brief over den oorlog 1904.)

Een vermoeden van deze waarheid dringt misschien heden tot hart en verstand veler menschen door, wanneer een of andere ontploffing plaats grijpt, waaraan talrijke onschuldigen onder verschrikkelijke pijnen ten offer vallen, of wanneer gifgassen uit een of andere chemische fabriek zich in korten tijd over een groot stadskwartier verbreiden of zelfs, zooals in een belgisch industrie-centrum het

geval was, dood en verderf verspreiden door een geheele streek. Maar het gejaag van het huidige grootestadsleven, de nood en zorg onder de volksmassa's, het haasten en jakkeren van het eene werk of het eene vermaak naar het andere bij de bevoorrechten - dit alles maakt, dat de menschheid bij deze waarschuwingen niet stil staat. Zij geeft er zich geen rekenschap van, dat de daemonische krachten, die zij zelf opgeroepen heeft, haar met vernietiging bedreigen.

Dit eene echter is zeker: het overweldigend vertrouwen, waarmee de mensch van de XIXe eeuw, speciaal die van de jaren 1850 tot 1890 van de wetenschap het aardsche heil, de verlossing uit smarten en nooden verwachtte - dit vertrouwen bestaat heden ten dage niet meer. Men windt zich op over een Zeppelin-tocht, men zweert bij automobielen, motoren en vliegmachines en is opgewonden over de radio en de sprekende film, men zoekt afwisseling, nieuwe indruken, verdooving door lawaai, schittering en sensatie - doch in de diepte van het gemoed weet men: ‘dit alles is het niet, het brengt geen rust, geen vrede, geen harmonie en innerlijke steun; het vult de leegte niet.’

Het inzicht in de schaduwzijden onzer gemechaniseerde en gerationaliseerde beschaving neemt wel degelijk toe; in tal van kringen ontwaakt bezorgdheid voor de verstarring van den mensch door de, zich onophoudelijk nieuwe levensgebieden onderwerpende, mechaniseering. De helderste koppen, de denkers die zich niet laten meesleuren door den maalstroom van het moderne leven, beschouwen deze mogelijkheid als het ergste gevaar, dat heden de toekomst der menschheid bedreigt. ‘Er zijn tijdperken in de geschiedenis,’ aldus prof. J. Huizinga in zijn zeer belangwekkend boek over Mensch en Menigte in Amerika, ‘waarin de macht tot binden, die aan het cultuurmechanisme eigen is, grooter schijnt dan de macht tot bevrijden... Zoo in de eeuw, waarin wij leven, nu de menschheid wel de hulpelooze slaaf schijnt te worden van haar eigen volmaakte middelen van materieele en sociale techniek.’

Een in menig opzicht zoo nuchter en sceptisch denker als Bertrand Russell is van meening, dat heden ten dage de moeilijkheid niet zoozeer in de verdere opvoering der productie naar de kwantitatieve zijde ligt, dan wel in de leiding en beheersching der

wereldhuishouding, en voor alles in de opvoering van niet gemechaniseerde, spontane geestelijke werkzaamheid, om zoo een tegenwicht te vormen tegen de mechanisatie in de sfeer der materieele produktie.

In zijn ‘Oproep tot het socialisme’ heeft Gustav Landauer reeds voor twintig jaar als zijn oordeel uitgesproken, dat de kapitalistische beschaving geen vooruitgang, doch integendeel voor de kerngebieden van het menschelijk leven, toenemend verval beteekent. Als de voornaamste uitingen van dat verval noemt hij de groote verzwakking van het gemeenschapsgevoel en het verlies van elke innerlijke vastheid.

In den tijd, toen Landauer dit oordeel uitsprak scheen het aan de groote massa der socialisten ongerijmd toe. Heden zijn er sterke stroomingen in het socialisme, die er volledig mee instemmen.

IV
De nieuwe taak van het socialisme

Ongetwijfeld is de ontzaggelijke impulsie, die het marxisme een halve eeuw geleden aan het voelen, denken en willen van de arbeidersklasse gaf, in de laatste tien à twintig jaar overal sterk afgenomen, overal behalve in Rusland, waar het als een stootkracht van ongeëvenaarde hevigheid voort werkt, tevens echter in hooge mate in voluntaristische richting werd omgebogen. [1)]

Het geloof, dat de socialistische maatschappij-orde ‘van zelf in den schoot van het kapitalistisch produktiestelsel’ zou groeien en dat het socialisme ‘met de noodzakelijkheid van een natuurkracht’ in de plaats van het kapitalisme zou komen, is in het bewustzijn van de arbeidersklasse diep geschokt. Hoe kan dit ook anders, waar de werkelijk-

1) Men zie over de voluntaristische ombuiging van het marxisme in den geest van Lenin vooral het boek van M. Eastmann: ‘Science and Revolution’. (Wetenschap en Revolutie)

heid in tal van gevallen tegen dit geloof inging? De ontwikkeling van het ekonomisch-sociale leven bleek oneindig samengestelder en veel minder rechtlijnig, dan het marxistische schema aannam. Wij gelooven heden niet meer dat zij onvermijdelijk heenvoert naar een punt, waarop de ‘rebellie der produktie-verhoudingen tegen de produktiekrachten’, dat is de spanning der tegenstellingen, op een breuk, een plotselinge katastrofe uitloopt.

Weliswaar gaat het concentratie- en centralisatie-proces in het kapitalisme steeds verder, doch daarom is het nog geenszins zeker, dat een handvol kapitaalmagnaten ten slotte tegenover een geweldig aantal industrie-proletariërs zal komen te staan, die de overgroote meerderheid der bevolking vormen. De ontwikkeling van kapitalisme kan, eer het zoo ver komt, verstoord worden door een grooten opstand der gekleurde rassen of een nieuwen wereldoorlog. Maar ook in het kapitalisme zelf zijn krachten aan het werk, die kunnen verhinderen, dat het ‘eindpunt’ van een bepaalde richting der ontwikkeling - voor zoover men daarvan spreken kan - bereikt wordt. Enkele West-Europeesche

landen, in de eerste plaats Engeland, geven al een beeld van beginnenden achteruitgang der industrie te zien en het is zeer goed mogelijk, dat, nu steeds meer vroegere z.g. 'agrarische' landen zich voor de voorziening in hun behoefte aan industrieprodukten van de oude industrieele staten onafhankelijk maken, heel West Europa binnen korteren of langeren tijd ditzelfde beeld zal bieden. Het proces der kapitalistische koncentratie kon voortgang vinden, zoolang de wereldmarkt bleef groeien. In de laatste jaren echter is een beweging in tegenovergestelde richting begonnen: er valt een verschrompeling van de wereldmarkt te bespeuren. Azië begint zich onafhankelijk te maken van de Europeesche industrie-produkten. Een ontzaggelijk gebied als Rusland neemt heden slechts in geringe mate aan het internationale ruilverkeer deel en streeft ernaar, zich van de kapitalistische staten in ekonomisch opzicht zooveel mogelijk onafhankelijk te maken. Het uiteenvallen van de wereldmarkt in eenige groote, in hoofdzaak hun eigen behoeften dekkende gebieden, lijkt op het oogenblik waarschijnlijker dan een steeds inniger verstrengeling van Noord en Zuid, van Oost en West in

ekonomisch opzicht. Wie de vooruitzichten van het socialisme ziet als afhankelijk van het toenemen van den ekonomischen samenhang tusschen de verschillende deelen der wereld, die moet heden ten opzichte van die vooruitzichten wel pessimistisch zijn gestemd.

Ik wil niet pogen hier de vraag te beantwoorden of de huidige ekonomische krisis, ja dan neen, een ander karakter draagt dan vroegere ekonomische crisissen, - of in haar aan het licht komt, dat het evenwicht tusschen produktie en verbruik in het kapitalisme *blijvend* gestoord is en zij een symptoom is van niet te stuiten ontreddering. Tegenover staathuishoudkundigen, die deze meening aanhangen, staan anderen die overtuigd zijn dat het kapitalistisch produktiestelsel nog groote ontwikkelingsmogelijkheden bevat. Het is niet uitgesloten, dat, terwijl het kapitalisme in de landen van waar uit het 't eerst zijn vlucht nam, heden neigt tot het verval van den ouderdom, het in Amerika en wellicht ook in sommige deelen van Azië nog een groote toekomst vóór zich heeft. Dit echter lijkt wel zeker: een vervallend kapitalisme zal allerminst ‘noodzakelijk’ en ‘onvermijdelijk’ tot het socialisme leiden. Onder derge-

lijke omstandigheden zou dit enkel de uitkomst van een doelbewust streven naar vormgeving der maatschappij kunnen zijn.

Ook heeft het kapitalisme volstrekt niet zoo snel als verwacht werd, ‘oude’ klassen - dat wil zeggen klassen, die reeds voor het begin der kapitalistische produktiewijze bestonden - opgeruimd. Volgens de beroepsstatistiek omvatte de klasse van de handbeiders, inclusief de huisbedienden en huisarbeiders, in het duitsche rijk bij de bedrijfsen beroepstelling van 1907 nog bijna 50% van de bevolking. Verbazingwekkend zijn ook de volgende, door Sombart in zijn werk over het grootkapitalisme, aan de officieele statistiek ontleende cijfers: in Duitschland waren anno 1907, nog bijna evenveel menschen in het ambacht als in de industrie werkzaam (het spreekt vanzelf, dat de ekonomische beteekenis van beide groepen verre van gelijk is). Slechts 30% van alle duitsche arbeiders stonden in dat jaar direkt in dienst van het kapitalisme. Voor Midden- en West-Europa wordt het aandeel van het kapitalisme op een vierde tot een derde van alle arbeiders geschat, voor Noord-Amerika op bijna twee vijfden. Bij dit alles komt nog het

verschijnsel van de ‘kapitalistische verzadiging’.

Het schijnt namelijk, dat ieder land slechts een bepaalde mate van kapitalistische industrie kan verdragen; de industrialisatie vindt een uiterste, zij het ook elastische, grens in den voor de voeding, enz. beschikbaren bodem. Het kapitalisme, dat zich op den grondslag van het organische leven ontwikkelt, moet vroeger of later de grenzen bereiken, die de aan de wetten der natuur gebonden groei, aan al wat organisch is, stelt. [1)]

Een poos lang leek het, alsof in bepaalde, daarvoor geschikte bedrijven door de toepassing der elektrotechniek het ambacht een nieuwen bloei tegemoet ging en de bedrijfsbeweging van centralisatie, die zich een volle eeuw lang had doorgezet, door eene in tegenovergestelde richting zou worden vervangen.

1) De hier meegedeelde feiten en ontwikkelingstendenties zijn ontleend aan Paul Jostock's ‘Der Ausgang des Kapitalismus’. Men vergete echter niet, dat ook in de land-, tuin- en ooftbouw de techniek tegenwoordig middelen vindt, om het tempo van den groei van vele organismen in belangrijke mate te versnellen.

Deze verwachtingen zijn tot op heden nog niet in vervulling gegaan. Daarentegen heeft de ‘rationalisatie’ van het kapitalisme in de na-oorlogsche jaren geleid tot uitkomsten die, ook wanneer wij ze van den zuiver-kwantitatieven kant beschouwen, aan allen, die de vooruitzichten van het socialisme in verband brengen met den groei van het industrie-proletariaat, bedenkelijk moeten toeschrijven. In sommige industrieën is de uitbreiding van het aantal arbeiders, ook in tijden van goede konjuktuur, belangrijk ten achter gebleven bij de toeneming van het produkt; in verschillende takken van bedrijf bleef dit aantal stabiel of nam het zelfs af.

De eenige kategorie van werkers, die in het moderne kapitalisme buitengewoon snel toeneemt, is die der kantoorbedienden, beambten, enz. In de Ver. Staten van Amerika steeg het aantal kantoorbedienden tusschen 1880 en 1920 van 172.000 tot bijna 3 millioen, terwijl de bevolking in haar geheel van 50 tot 105 millioen toenam. In Duitschland zijn thans 5 millioen ‘Angestellten’ van alle soort.

Ik wil volstrekt niet beweren, dat de reusachtige uitbreiding der burokratie, die het

modernste kapitalisme - en eveneens het russische staatssocialisme - kenmerkt, per se de vooruitzichten voor het socialisme ongunstiger maakt. Wel echter wijzigt zij het beeld van den ontwikkelingsgang, zooals het socialisme zich die een en twee generaties geleden voorstelde, als een beweging naar een punt, waar tegenover een handvol kapitalisten een ontzaggelijk leger van fabrieksproletariërs zou komen te staan. Immers de geestesgesteldheid van kantoorbedienden, winkelbedienden, kleine beambten, kortom van allen, die men ook wel 'hoeden-proletariers' noemt, wijkt in belangrijke opzichten van die der industrieele arbeidersklasse af.

Deze laatste opmerkingen hebben ons reeds op sociaal-psychologisch gebied gebracht. We willen er nog enkele bij aanknoopen. Het bedenkelijkste feit op dit gebied is wel de groote verzwakking, die het. geloof in den komenden heilstaat in de socialistische beweging heeft ondergaan. Het inzicht in de samengesteldheid van de moderne staatkundige en ekonomische instellingen is toegenomen. Men begrijpt heden beter dan vroeger, dat er geen uitsluitend ekonomische verschijnselen bestaan, en dat de ekonomie

een, onderdeel is van iets grooters, algemeeners, van het geheel der maatschappelijke kultuur. Daarbij komt het feit, dat het 'kader' van de beweging in hooge mate in praktische vraagstukken opgaat, die voornamelijk de geleidelijke verbetering der positie van de arbeidersklasse in het kapitalisme betreffen. Het bewustzijn van de principieele tegenstelling tusschen de socialistische idealen en het kapitalistisch milieu is in de hoogere rangen der arbeidersklasse ongetwijfeld verzwakt. Dit heeft tot gevolg gehad, dat de kapitalistische rangorde der waarden in zekere mate in de socialistische ethiek en de socialistische praktijk is binnengedrongen.

Tegenover hen, die alles verwachten van geleidelijken groei, langzame vervorming van het kapitalisme in socialistische richting, staat het radikalisme, dat gelooft, het socialisme enkel en alleen te kunnen opbouwen op de puinhoopen der burgerlijke maatschappij. Voor hen die zoo denken, komt het in de eerste plaats aan op de vernietiging van het bestaande. Hieruit volgt onvermijdelijk, dat hun richting vooral, een beroep doet op de negatieve aandriften van haar aanhangers. Zij begaat daarmee een groote en nood-

lottige psychologische fout. Immers, deze aandriften laten zich altijd gelden in tegenstelling tot de sociale gevoelens en, wat daarmee onverbrekelijk samenhangt, zij zetten zich door ten koste van de vormende, scheppende krachten in den mensch, evenals van de menschelijke gevoelens van verbondenheid en verantwoordelijkheid. Zoo het al zou gelukken, om door de ontketening van negatieve, asociale driften in de massa's: haat, wraakzucht, blinde vernietigingswoede, de oude orde omver te werpen, dan was daarmee voor den opbouw van een socialistische gemeenschap nog uiterst weinig bereikt. In het eigen uur, dat de door geen innerlijk gebod, geen eerbied voor het hoogere in den mensch, beheerschte en geleide menschelijke vitale energie zich over het levensveld zou uitstorten, zou zich aan de verstandigste leiders met het meeste verantwoordelijkheidsgevoel de noodzakelijkheid der oprichting van een nieuw gezag opdringen.

Ook, - dit leert Rusland ons, - het met alle middelen naar de proletarische diktatuur strevende, radikalisme, leidt in werkelijkheid tot een met geweldige machtsbevoegdheden uitgerust staats*socialisme*, dat zich van het

staats*kapitalisme* weliswaar in belangrijke, niet echter in de meest primaire opzichten onderscheidt. Voor een levensvormgeving, die eenigszins beantwoordt aan de socialistische idealen van menschelijke broederschap, van een harmonisch evenwicht tusschen de gemeenschap en de persoonlijkheden die haar vormen, van de zelfbepaling der individuen, die vereenigd zijn in de groep, is ingrijpende verandering van het menschelijk bewustzijn even noodzakelijk als vervorming van de maatschappelijke verhoudingen, waarbij het dengene, die zich van cliché-en sleurdenken bevrijd heeft, duidelijk zal zijn, dat de geestelijkpersoonlijke evolutie telkens weer als wegbereider van de stoffelijk-maatschappelijkeop moet treden. Daarom is de vorming van reeds eenigermate socialistisch voelende menschen, menschen met een boven het gemiddelde staand gemeenschaps-en verantwoordelijkheidsgevoel, de noodzakelijke voorwaarde voor de vormgeving van het leven in socialistischen zin.

Opent de omkeer in het geestelijk leven, waarmee wij ons uitvoerig hebben beziggehouden, gunstige perspektieven voor een verandering in de socialistische beweging, zooals

wij die hier in enkele trekken hebben aangegeven? Velen van ons zien in, dat het tot zulk een verandering moet komen, wil van het socialisme een nieuwe impulsie uitgaan, in kracht en intensiteit met die te vergelijken, welke van het marxisme uitging. Immers, ook voor het socialisme van onzen tijd geldt, dat het niet in zijn kern, doch in zijn peripherie leeft. Ook het socialisme moet ingaan tot zich zelven. Ook het socialisme moet zich bezinnen op zijn oorsprong, moet zich vernieuwen van zijn diepste wezen uit, niet van het wezen uit van den een of anderen bijzonderen vorm socialisme, hetzij den utopischen of marxistischen of syndikalistischen, doch van het wezen uit van het socialisme zelf, dat meer en dieper en blijvender is dan een van zijn tijdelijke verschijningsvormen, dat de wil is tot broederlijke gerechtigheid, de wil tot verwerkelijking van de gemeenschapsgedachte, en de wil voor deze verwerkelijking te werken, te strijden, offers te brengen en te lijden - van de geest van het socialisme uit, dat ondanks alle verandering van zijne, met de historische en maatschappelijke voorwaarden wisselende, inzichten en opvattingen, aan zijn diepste wezen enkel

trouw blijven kan, zoo het alle eindige waarden op de oneindige gemeenschap betrekt en aan alle waarde-oordeelen een eeuwige maatstaf ten grondslag legt.

Wij willen nu pogen, in het kort na te gaan, welke vooruitzichten de wending in het geestelijk leven aan het socialisme opent en voor welke nieuwe taak die wending het stelt.

Roepen wij ons nogmaals voor den geest, hoe deze wending tot een opvatting van het universum en het leven geleid heeft, waaruit alle mechanische starheid verdwenen is. De wereld, die onder de, in hoofdzaak op het mechanisch gebeuren gerichte, opmerkzaamheid van een vorig geslacht van onderzoekers en geleerden versteend scheen, is weer levend geworden. In tweeërlei opzicht heeft een geweldige opstanding plaats gegrepen. Ten eerste als opstanding van den geest, wiens mysterie en daarmee wiens recht op ‘anders-zijn’ dan de stof, weer erkend werd, - en ten tweede als opstanding van de levende materie zelf en de in haar plaats vindende processen, welker niet-mechanisch karakter aan het licht kwam. Onder de baanbrekers der nieuwe natuurkunde zijn er, die het karakter dier processen omschrijven

als zijnde van wiskunstigen, dat is van zuiver geestelijken aard. [1)] De geheimzinnige heerlijkheid van het levenswonder werd den mensch opnieuw geopenbaard. Tevens werd het dualisme overwonnen. Van den kant der wetenschap worden nauwelijks meer ernstige pogingen gedaan, om de wereld uit een enkel beginsel te verklaren, door haar te herleiden tot iets uitsluitend geestelijks of uitsluitend stoffelijks.

1) In 'The Mysterious Universe' vergelijkt Sir James Jeans de positie der huidige natuurwetenschap met het denkbeeld van Plato, dat de mensch de waarheid niet anders kent dan als het schaduwbeeld, door bewegende figuren op een muur geworpen. 'Om met Plato te spreken,' zegt hij, 'wij zijn nog steeds gevangen in onze grot, met onze rug naar het licht, en we kunnen enkel de schaduwen op den muur waarnemen. Heden is de eenvoudigste taak, die de wetenschap te verrichten heeft, die schaduwen te bestudeeren, te klassificeeren en op de eenvoudigste wijze te verklaren. En dat wat we nu, in een stroom van verbazing, vinden, is, dat de wijze, waarop zij duidelijker, volledіger en natuurlijker verklaard worden dan langs eenigen anderen weg, hun verklaring is in de termen der wiskunde.' (Blz. 127)

De werkelijkheid wordt begrepen als het resultaat van innige verbinding en onophoudelijke wisselwerking van niet-materieele krachten met materieele (in zooverre dit woord hier nog zin heeft) processen. Alle gebeuren in de organische natuur wordt opgevat als de inwerking van zekere, in hun wezen onbekende, niet-stoffelijke krachten op een stoffelijk zijn, dat feitelijk weer enkel bestaat uit werkingen. 'Het dier is, zuiver biologisch gezien, een gebeuren.' Deze krachten zijn het, die de oneindige veelvoudigheid van het levende tot 'eenheden' samenvatten, door in en op de materieele stelsels in te werken, waarbij aan dit inwerken, zooals vanzelf spreekt, door de natuur dezer materieele stelsels bepaalde grenzen zijn gesteld. Zoowel in de biologische als in de psychologische en de historische wetenschap breekt een opvatting zich baan welke de innerlijke faktor, die wij bij levende wezens in het algemeen gevoelsdrang, bij hoogere wezens instinkt en verstand, bij den mensch geest noemen [1)], beschouwt als van de

1) Men zie over de opklimming van het geestelijk-lichamelijke leven in plant, dier en mensch o.a. Max Scheler, 'Die Stellung des Menschen im Kosmos', bl. 16-60.

materieele stelsels en de uiterlijke omstandigheden op overeenkomstige wijze afhankelijk, als de musikus dit is van het instrument, dat hij bespeelt.

Dit inzicht in het innig verbonden zijn van verschillend geaarde faktoren, welker samenzijn en samen-werken, de wereld of het heelal vormt, heeft voor onze levensopvatting en ons levensgevoel zeer belangrijke gevolgen. En het heeft ze eveneens voor het socialisme. Want uitgenoemd inzicht volgt, dat een socialisme, dat de 'materieele' dat is de ekonomische, grondslag van de maatschappij, als de *eenige* maatschappelijke werkelijkheid beschouwt, bij de ontwikkeling der wetenschap ten achter is. Zulk een socialisme is heden verouderd. En evenzeer volgt eruit, dat een socialisme, dat zich geheel toespitst op de tegenstrijdige belangen in de maatschappij, eenzijdig is. Er volgt uit, dat slechts een socialisme, dat vervuld is met eerbied voor het hoogere leven, dat zich in alle menschen openbaart, en een voortdurend beroep doet op het menschelijk saamhoorigheidsgevoel en het gevoel van wederzijdsche verplichting; een socialisme, dat de medeverantwoordelijkheid van iederen mensch

voor het wel en wee der geheele menschheid erkent, die het oogenblik bindt met de komende tijden, omdat immers alle gebeuren met elkaar verbonden is, omdat ieder mensch, iedere handeling, ja, iedere gedachte een element is in het oneindige geheel van krachten, dat de wereld vormt, - dat slechts zulk een socialisme in overeenstemming is met de nieuwe koerszetting van het geestelijk leven, dat het waarlijk aanspraak kan maken op den naam wetenschappelijk, en aan zijn aanhangers, bewust of onbewust, duurzame bevrediging schenken kan. Saamhoorigheid van alle deelen van het Al, en wel saamhoorigheid in den zeer strikten zin van algemeene en wederkeerige funktioneele afhankelijkheid: dit, zoo leert ons de huidige wetenschap, is het wezen van de wereld, de organische wet van haar wording. In den geestvan dit inzicht te handelen, waarborgt ons het best, dat ons handelen vruchtbaar zal zijn.

Volgt uit dit inzicht niet een veel principieeler veroordeeling van het kapitalisme, dat immers elke menschelijke saamhoorigheid metterdaad loochent en tegen haar ingaat, dan uit de opvatting, dat het zich als produktiestelsel ekonomisch en historisch overleefd

heeft, d.i.uit een slechts kausaal-mechanische beschouwingswijze? Zal de overtuiging, dat het kapitalisme tegen eeuwige wetten ingaat, door zijn hyperrationalisme, zijn daadwerkelijke loochening van boventijdelijke waarden, zijn onverschilligheid voor den mensch in zooverre deze anders en meer is dan een 'winstmachine', niet in staat zijn om den stoot te geven tot hernieuwden strijd voor den opbouw van een maatschappij, die in gevoelens van verantwoordelijkheid en ver bondenheid is gegrondvest? Ja, wat anders dan juist *deze* overtuiging zal die stoot kunnen geven?

Het gevoel van saamhoorigheid maakt den mensch zijn innerlijke verplichting en verantwoordelijkheid bewust, niet alleen tegenover zijn medemenschen, doch tegenover alle levende schepsels, en ook tegenover het materiaal van zijn arbeid. 'Groeiend verantwoordelijkheidsbesef,' schrijft Fritz klatt in zijn diepdoordacht boek over 'Die geistige Wendung im Maschinen-Zeialter,' 'is het verborgen kenteeken van onzen tijd.' [1)] De mensch begint zijn verantwoordelijkheid

1) Pag. 115

tegenover de natuurkrachten en niet minder tegenover de aarde te beseffen, Hij begint te erkennen, dat ook het gebruik van de materie aan grenzen gebonden is, die hij niet straffeloos kan overschrijden, dat *al het levende zijn eigen 'reckt' bezit*, waarmee rekening moet worden gehouden, zij het ook niet tegenover alles op gelijke wijze. Naar beneden toe breidt dit begrip van het levende zich heden veel verder uit dan vroegere geslachten droomden, en het moge zich steeds verder uitbreiden! Naar boven toe is de mensch het hoogste schepsel, dat wij kennen, omdat in hem de geest zich openbaarde, zooals in de plant de levensdrang en in het dier het instinkt. Daarom is onze verplichting en verantwoordelijkheid tegenover den mensch het grootst: tegenover hem vooral gevoelen wij, zoo wij niet ontaard zijn en ons geweten niet afgestompt werd, die religieuze gebondenheid, waarop klatt speciaal met betrekking tot de aarde en haar volheid wijst. [1)] Ieder mensch, wiens streven niet beperkt is tot zijn partikulier bestaan en zijn persoonlijke belangen en liefhebberijen, bespeurt reeds heden

1) Pag. 103

iets van dat verantwoordelijkheidsgevoel; hij kan zich niet onttrekken aan het besef, dat het huidige kapitalisme met zijn verschrikkelijke nevenverschijnselen, militarisme, imperialisme en koloniale onderdrukking, in volslagen tegenstelling is tot alles, wat dit gevoel van ons eischt. Immers, wat het eischt en wat uit de geheele nieuwe geestelijke in stelling volgt, dat is in den grond der zaak medearbeid, ten eerste aan de zinvolle vorming, dat is de bestemming van het menschelijke, en, zoover dit mogelijk is, ook van het buitenmenschelijke leven. Het kapitalisme daaren tegen ontneemt aan den arbeid en het leven van de groote meerderheid der menschen iederen zin; het dwingt hen, ononderbroken eentonigen, mechanischen arbeid te verrichten, arbeid welks verwoestingen toenemen naarmate de druk der arbeidsuren en arbeidsjaren verergert. Het imperialisme verwoest alle zinrijke arbeids-en levensnormen, waarin het menschelijk gemoed zich in voor-kapitalistische maatschappijvormen, ondanks alle ontberingen en alle hardheid des levens, verheugde, en het militarisme dwingt de menschen zelfs, geheel zinneloos te dooden en zich te laten dooden, het eigen leven, het meest essen-

tieele bezit, op te geven, zonder te weten waarom, en het aan andere menschen, eveneens zonder te weten waarom, te ontnemen.

Een socialisme, dat op den nieuwen geestelijken grondslag berust, zal ongetwijfeld ‘radikaal’ zijn,. d.w.z. het zal ernaar streven, de maatschappij volkomen te vernieuwen en het zal voortdurend de tegenstellingen aanwijzen tusschen zijn wil en waardeering en die van het kapitalisme. Maar zijn radikalisme zal er geheel anders uitzien dan het vroegere, in hoofdzaak politieke, radikalisme. Het zal het geweld ook tegenover politieke tegenstanders schuwen en alle harde dwangmaatregelen zooveel mogelijk vermijden. Het zal steeds streven naar opwekking van den goeden wil en naar versterking van de zelfwerkzaamheid: het zal geduldig zijn en liever in een langzamer tempo vooruit gaan dan haat, verbittering en wraakzucht op te roepen; het zal niet doktrinair zijn, d.w.z. niet volgens een bepaald dogma de maatschappij willen veranderen, maar alles aanvatten, zooals de kunstenaar zijn materiaal aanvat, met groote zorgvuldigheid en door oneindige liefde bezield. Het zal, in één woord, noch de menschen, noch de natuur geweld willen aandoen.

Echter, zoo het socialisme in harmonie wil komen met de nieuwe geesteshouding, dan moet het zijn grondslagen wezenlijk vernieuwen. In het vorige tijdperk bestonden deze grondslagen in hoofdzaak uit de ekonomie en de filosofie der geschiedenis, waarbij de verhouding zoo was, dat de tweede dezer wetenschàppen, eenzijdig-afhankelijk bleef van de eerste. Hier moet veel veranderd en uitgebouwd worden, waarvoor het burgerlijk onderzoek van de laatste halve eeuw op het gebied van staathuishoudkunde, sociologie, geschiedenis, vergelijkende filosofie, godsdienstwetenschap, enz. reeds een geweldigen pioniersarbeid verricht heeft. Op grond van dit, voorbereidend werk - dat zelf in vele opzichten aan Karl Marx buitengewoon veel heeft te danken - is het thans mogelijk, de ingewikkelde verhoudingen tusschen geestelijke levensvormen, arbeids-en gezinsvormen, rechtswezen, techniek, klassenverhoudingen, geografische en ethnologische gegevens, enz. en hun wederzijdsche beïnvloeding veel dieper te begrijpen dan het historisch determinisme dit vermocht. Daarin kwam veel niet tot zijn recht: zooals de autonomie van het geestesleven en de invloed,

die van de hoogere geestelijke verschijnselen - religie, filosofie, kunst - uitging op het sociale en ekonomische leven, en verder de beteekenis van groote, scheppende persoonlijkheden voor de maatschappij, hun vernieuwende en vormende kracht. Ook zag het Marxisme niet, dat de opkomende en strijdende arbeidersklasse een werkzaam aandeel had in de verandering, den groei en de vernieuwing van het heerschende maatschappelijk beginsel, dat ze invloed uitoefende op de staathuishoudkunde en politiek, op de rechtsbegrippen, de sociale moraal en de kunst (architektuur, literatuur, filmkunst). Het beschouwde de arbeidersklasse meer als een passief objekt van uitbuiting, dan als een aktieve kracht tot vervorming van het maatschappelijk leven. Verder is het slechts vanuit de nieuwe gezichtspunten mogelijk, de uiterlijke en innerlijke ontwikkelingsgeschiedenis van het proletariaat te erkennen, zooals in het algemeen dieper in te gaan op zijn innerlijke verandering en hergroepeering en te pogen, zijn huidige psychische struktuur te begrijpen. Op dit gebied hebben Hendrik de Man, Gertrud Hermes, Fritz Klatt, Paul Pieekowski e.a. reeds zeer verdienstelijk werk verricht. Dit

alles is echter nog maar een begin; een bijna oneindig arbeidsveld wacht nog op bewerking.

Uit wat ik hier zeide, blijkt reeds, welk een belangrijke hulp de *zielkunde* de nieuwe socialistische wetenschap te bieden heeft. Zonder aan de mode te offeren en zich tot onvoorzichtige verbintenissen met bepaalde, onvoldoend gefundeerde of eenzijdige psychologische stroomingen en scholen te laten verleiden, moet het hedendaagsche socialisme zich toch op de hoogte stellen van de belangrijkste vondsten die de psychologie op het gebied van het innerlijke leven heeft gedaan. Hier is het onderscheid tusschen de tegenwoordige opvattingen en die uit den tijd, waarin Marx zijn hoofdwerken schiep, geweldig groot. Veertig jaren geleden bloeide immers de half mechanische opvatting van het zieleleven nog. Men nam toen nog aan, dat er een vaste verhouding bestond tusschen prikkel en gewaarwording: aan het diepere zieleleven werd nog bijna geen aandacht geschonken; de ziel werd in een aantal bijzondere vermogens ontleend, die de wetenschap hun bepaalde, streng gelokaliseerde plaats in de hersenen aanwees. En vooral: men beschouwde het zieleleven als hoofd-

zakelijk op verstandelijke faktoren te berusten. Wij hebben aangetoond, hoe anders dit alles tegenwoordig is geworden, hoe zeer ons inzicht in de psychologische processen en in de krachten der ziel gegroeid is. Dit maakt het ook mogelijk, dat we de motieven en daden onzer tegenstanders veel dieper begrijpen en de rol beter verstaan, die bepaalde menschelijke eigenschappen en bepaalde typen in de arbeidersbeweging spelen. De beteekenis van den leider, de psychologie van de sekte, het wezen van het radikalisme, zoowel als het wezen van hen, die vooral naar aanpassing aan het bestaande streven, - dit alles en nog veel meer in de beweging wordt heden door de zielkunde in een veel helderder licht geplaatst dan waarin het ons vroeger kon verschijnen, toen men alles tot ‘ekonomische oorzaken’ en ‘ekonomische belangen’ wilde herleiden. Hier mag men van een socialisme, dat de menschelijke natuur beter doorziet en meer rekening met haar houdt dan het marxisme deed en doen kon, verwachten, dat het de noodzakelijkheid van zeer verschillende richtingen binnen het socialisme zal begrijpen en er in de organisatie en het werk rekening mee zal

houden. Beter psychologisch inzicht zal, naar te hopen is, ook leiden tot afbraak van te ver doorgevoerde centralisatie, tot het streven naar federalistische vormen van socilisfische organisatie en tot erkenning van de voordeelen van ver-gaande autonomie van alle deelen der beweging.

In nauwen samenhang met de zielkunde ontwikkelt zich thans de opvoedkunde. Ook hier moet het socialisme weliswaar kritisch staan tegenover de overhaasting, de mode, de onvoldoend gefundeerde proefnemingen van vele schoolhervormers, maar toch kan het ook hier zeer veel van de burgerlijke wetenschap leeren. Het marxisme heeft inderdaad het vraagstuk der sociale opvoeding bijna volkomen verwaarloosd, wat ook vanzelfsprekend was, daar het immers de bewuste hervorming en verandering van den mensch in een meer sociaal-voelend wezen uitstelde tot den tijd 'na de revolutie'. Tegenwoordig treedt in het socialisme de gedachte van de verandering, van den *arbeid aan het bestaande en met het bestaande, om het te vervormen*, steeds meer op den voorgrond. Nu wordt de opvoeding een vraagstuk van den eersten rang. Tot op zekere hoogte zou hier het parool

'terug naar het utopische socialisme' op zijn plaats zijn. Terug naar Godwin en Owen, naar Fourier en St. Simon, d.w.z. niet naar al hun opvattingen en naar de door hen voorgestane methoden, doch naar de erkenning van het belang van de bewuste en vooral van de onwillekeurige opvoeding, naar een beter begrip van de invloeden, die het *milieu* op het kind en den jongen mensch uitoefent. Hier als overal zit het socialisme vastgeklemd tusschen zijn eigen streven naar verlossing van de menschelijke persoonlijkheid, en de harde feiten van de kapitalistische wereld, die de opvoeding stempelt tot een voorbereiding van het kind voor eenzijdigen arbeid in een bepaald beroep, hetzij in de rijen van de uitgebuite meerderheid of in die van de bevoorrechte minderheid. En hier, als overal, kan het socialisme zich slechts uit deze beknelling bevrijden, door te probeeren, de algemeene burgerlijk-kapitalistische buitenwereld door sociale hervorming te veranderen, en tevens menschen en instellingen te vormen, die van zijn eigen beginselen doortrokken zijn.

In de marxistische maatschappijleer heeft, zooals bekend is, de *klassentegenstelling* een

voorname rol gespeeld. De tegenstelling ‘bourgeoisie-proletariaat’ werd beschouwd hetzelfde te beteekenen als de tegenstelling ‘kapitalistisch-socialistisch’, dus als een tegenstelling, die een waarde-oordeel bevatte. Geheel in overeenstemming met de werkelijkheid is deze antithese nooit geweest; sedert den aanvang immers van de socialistische beweging, toen de overgroote meerderheid van het proletariaat nog niets van het socialisme wilde weten, vond dit aanhangers onder de bezittende klasse. Toch was de gemaakte tegenstelling in wezen juist: ten eerste had de bourgeoisie eigen levensidealen en eigen waardeeringen, die ze tegenover de socialistische stelde, en ten tweede kreeg elk streven, dat in de arbeidersklasse opkwam, een socialistischen inhoud. Daarom was de tegenstelling
‘burgerlijk-proletarisch-kapitalistisch-socialistisch’ niet slechts een denkvorm, die de arbeidersklasse een helderder inzicht gaf in eigen wezen en bewustzijn en in dat van de tegenpartij, maar ze werkte ook als een kracht, die haar zelfvertrouwen deed toenemen en haar vertrouwen in de overwinning versterkte. Tegenwoordig is deze tegenstelling op een geheel

andere wijze met de werkelijkheid in strijd, dan vijftig jaar geleden. Ook buiten de arbeidersklasse wordt het willen en streven van verschillende groepen gericht op het socialisme of althans op het vormen van levensgemeenschappen, die zekere socialistische tendenties bevatten. Ook zal iedereen moeten toegeven - hoe men ook over het staatssocialisme denkt, - dat in de openbare diensten der gemeenten vele sporen van werkelijk socialisme vallen aan te wijzen. Aan den anderen kant moet men wel erkennen, dat in sommige deelen der arbeidersklasse de wil tot het socialisme zwakker geworden is en hun verlangen erop gericht werd bepaalde, vaak minderwaardige burgerlijke kultuurelementen op te nemen en meest uiterlijke, onbeteekende zijden dier kultuur na te bootsen.

Om al deze reden heeft de socialistische maatschappijleer een nieuwe formule noodig, om de tegenstelling tusschen de socialistische en de kapitalistische wereld uit te drukken, een formule, die niet uitsluitend als een cliché betrekking heeft op de uiterlijke omstandigheden, op de klasseverhoudingen, maar die de tegenstellingen op meer omvattende en diepere wijze verstaat. In de tegenstelling

van een kapitalistische en een socialistische rangorde van waarden, vinden we een formule, die aan dezen eisch reeds in hooge mate voldoet. Weliswaar moet ze nog uitgebreid worden en ze wordt dat, naar het mij voorkomt, het beste, wanneer men tegenover elkaar stelt de *mechanische gebondenheid* en de *geedtelijke vrijheid*. Immers onder al de vreeselijke resultaten van het groote kapitalisme biedt de mechanische gebondenheid den meesten weerstand aan de schepping van een zinrijk, van het innerlijk uit gevormd streven bestaan. Haar tegen het leven en de religie gerichte strekkingen kunnen slechts overwonnen worden, wanneer ‘de reeds heden in vele menschen levende wil, menschelijk vrij en toch gemeenschappelijk verbonden in werk en arbeid, in genot en vreugde te leven’ [1)], middelen en wegen vindt, om zich te doen gelden. Als zoo'n middel kan de geleidelijke verandering van de hierarchische, van bovenaf geregelde kapitalistische maatschappij in een demokratische maatschappij beschouwd worden. Stuksgewijs kan het nieuwe, vrije leven voor een gemeenschappelijk doel reeds

1) Klatt.

hier en daar door saamhoorige groepen verwerkelijkt worden. Maar slechts wanneer de maatschappelijke ontwikkeling zich volgens onze bedoeling in de richting naar het socialisme voltrekt, zal het mogelijk worden, de diepere scheppende krachten in den mensch, hetzij (wat het wenschelijkste schijnt) in het arbeidsleven zelf in het algemeen in dienst te stellen, hetzij voor hun ontplooiïng buiten de arbeidssfeer gunstige voorwaarden te scheppen.

De socialistische beweging kan deze ontwikkeling op verschillende wijze bevorderen. Ze zal het des te beter kunnen, naarmate zij de ommekeer in den geestestoestand beter begrijpt en naarmate zij er meer in slaagt, de op verschillende levensgebieden afzonderlijkwerkende krachten (politiek, kultuur en sociaalethische opvoeding) tot een stroomende veeleenheid te vereenigen. Zij moet zich daarbij laten leiden door het inzicht, dat het opstellen van de schoonste en verhevenste moreele eischen tenauwernood sporen in het leven achterlaat, wanneer het niet gelukt, hen met de dagelijksche handelingen te verbinden en iets van hun inhoud in de zeden en gewoonten vast te leggen.

De socialistische ethiek, die de arbeidersbeweging voortbracht, was tot voor korten tijd haast uitsluitend strijd-ethiek. Zij maakte den arbeiders de solidariteit tot plicht en gewende hen eraan, deze, zij het meestal binnen tamelijk beperkte grenzen, uit te. oefenen. Zij leerde den arbeiders, zich van alkohol te onthouden, niet slechts wegens het toenemende gevoel hunner menschelijke waardigheid, maar ook omdat zij den roes niet langer noodig hadden, om hun leven te kunnen verdragen, nu de heilsbelofte van het socialisme hun duisternis had doorbroken.

Het marxisme gaf aan deze ethiek tot op zekere hoogte vorm. Op den grondslag van de driften, van het eigenbelang, maar ook van het instinkt van zelfwaardeering en van de sociale gevoelens, verhieven zich de wil tot sociale gerechtigheid en tot proletarische solidariteit. Zij vormen de grondslagen van de proletarisch-socialistische ethiek. Het marxisme heeft de beteekenis van den ethischen wil als beweegkracht in den praktischen revolutionairen strijd weliswaar nooit ontkend, zijn fout was echter, te gelooven, dat deze kracht op den duur levend en sterk kon blijven in menschen, wien geleerd werd

in het klassebelang het hoofdmotief van hun eigen zoowel als van alle menschelijk handelen te zien. De bewering van het marxisme, dat het proletarische klassebelang, in tegenstelling tot dat der bourgeoisie, die zich immers op de dalende lijn der ontwikkeling bevindt, *vanzelf* tot een versterking van de sociale gevoelens, zooals solidariteit, trouw aan de zaak, offervaardigheid en heldenmoed zou voeren, had geen andere uitwerking dan elke suggestie dit heeft, die menschen wijs maakt, dat voortdurende zelfkontrole, onophoudelijke innerlijke strijd tegen zelfzucht en traagheid, voor hen overbodig is. Het marxisme heeft in de arbeiders, die het aanvaardden, en er hun levenshouding naar bepaalden, de zelfgenoegzaamheid en de geestelijke zelfvoldaanheid gekweekt, die Gustav Landauer zoo zeer haatte, en waarin deze diepe geest, te recht, zoo'n groot gevaar voor de verwezenlijking van het socialisme speurde.

Bovendien had de aggressieve en halfnilitaristische wijze waarop de klassenstrijd werd opgevat, zoowel als de absolute waarde, die hij voor het bewustzijn der strijders had verworven, niet onbedenkelijke gevolgen. De afschuwelijke vernedering en de geestelijke

mishandeling der arbeidersklasse door het kapitalisme moest op zichzelf reeds wrok en wraakzucht opwekken. Toen hierbij de verheffing kwam van de klassenstrijdgedachte tot kern van de socialistische leer, kon het niet anders, of het strijdend socialisme bevorderde bij zijn aanhangers eenzijdigheid en vernauwing van het bewustzijn. Hardheid, ja, onmenschelijkheid tegenover een vijand, wiens eigen handelingen met alle gerechtigheid spotten en die geen enkel middel, hoe onmenschelijk ook, versmaadde, om zijn heerschappij te behouden of uit te breiden, schenen volkomen natuurlijk en geoorloofd. De eischen der moraal golden slechts binnen de grenzen der klasse. De edelmoedigheid, die de socialistische strijders der voor-marxistische periode over 't algemeen had gekenmerkt [1)], verwierp het half militaire, utilitarische marxisme als kinderachtige romantiek.

Dit zelfde utilitarische standpunt was oor-

1) Zoo bijv. nog in de Parijsche Commune, die haar gevangenen uiterst menschelijk behandelde, in tegenstelling tot het wreedaardige, door wraakzucht ingegeven optreden van Thiers tegen de gevangen Communarden.

zaak, dat overdreven nadruk gelegd werd op het *belang,* waardoor het ontstaan van een materialistische gezindheid in de hand werd gewerkt, die de algemeene klassensolidariteit verzwakte en maakte, dat de beter gesitueerde groepen zich afsloten van de anderen en tot op zekere hoogte onverschillig werden voor het lijden van de ergst onderdrukte en uitgebuite groepen (ongeschoolden, jeugdigen, vrouwen, landarbeiders, gekleurde rassen). Zoo kreeg in de ekonomisch sterkste deelen der arbeidersklasse, een nuchter utilitarisme de overhand, dat zichzelf voor buitengewoon praktisch hield, in werkelijkheid echter een rem werd voor alle heroïsche vormen van den strijd, zooals de sympathie- en de solidariteitsstaking, voor praktisch anti-militarisme en anti-imperialisme, voor een ruimhartige solidariteit met alle onderdrukten, alle slachtoffers van de uitbuiting en de klassenjustitie over de geheele aarde.

Met de verheerlijking, ja, verafgoding van den klassenstrijd, ging vanzelfsprekend een sterk negatieve houding tegenover de huidige maatschappij hand in hand. Deze werd ‘en bloc’ als kapitalistisch veroordeeld. Alles

wat met de burgerlijke wereld in verband stond, werd met haat en wantrouwen beschouwd. Zoo stootte men vaak oprechte bereidwilligheid af, om gemeenschappelijk aan het tot stand komen van betere verhoudingen te werken veel goede wil verzandde ongebruikt ongebruikt.

Ten opzichte van dit alles wacht een zich vernieuwend socialisme een geweldige taak, die het niet kan verrichten zonder grooten zedelijken moed en sterken waarheidszin. Het gaat erom, den strijd aan te binden tegen gedachten en gevoelsvormen, die millioenen arbeiders in vleesch en bloed zijn overgegaan, tegen een geest van demagogie, die alle pogingen, om het socialisme te reinigen van door de jaren opgehoopte slakken, het te verdiepen en innerlijk te versterken, belemmert op dogmatische, vaak onwaardige wijze. Het gaat erom, eenheid te scheppen in het zedelijk bewustzijn der strijdende arbeidersklasse, in haar het bewustzijn te wekken, dat, indien het 'klasseplicht' is, steeds hoogere rechtseischen te stellen aan de tegenwoordige maatschappij, het daarnaast individueele plicht is, ethische eischen te stellen aan de eigen persoon (H. de Man).

Het gaat erom, de gedachte in haar wortel te doen schieten, dat de verantwoordelijkheid voor de vorming der maatschappelijke verhoudingen, instee van naar een onbekende toekomst verlegd te worden, heden, in diteigen oogenblik moet worden aanvaard. Gelukkig kan men vaststellen, dat er reeds een zekere verandering ten goede is ingetreden. Het gevoel van verantwoordelijkheid voor de vorming van het heden en de toekomst wordt in de socialistische beweging sterker. Dit is zoowel aan de nieuwe geestelijke impulsie te danken, die in de beweging merkbaar wordt, als aan de toeneming der mogelijkheden, althans voor bepaalde groepen van de arbeidersklasse, om hun menschelijk verantwoordelijkheidsgevoel in en buiten hun beroepsarbeid aan te wenden en te oefenen. Maar dit alles is nog slechts een allereerste begin.

Het gevoel van het onrecht, dat tegen den arbeider begaan wordt, verbreidt zich door de trillingen van zijn bewustzijn en geeft aan al zijn voorstellingen een bepaalde kleur. De arbeidersklasse heeft het gevoel, dagelijks op het altaar van de kapitalistische winst- en genotzucht geofferd te worden. Zij voelt zich het deel der maatschappij, dat

eeuwig te kort komt, de onterfde klasse, aan wie alles onthouden wordt, wat de rijken in overvloed bezitten. Ze voelt zich niet alleen zoo, maar ze is dit alles. Daarom is het maar al te begrijpelijk, dat aan haar moreel bewustzijn het schuldgevoel ontbreekt. Gertrud Hermes schrijft dit ontbreken van schuldgevoel bij de arbeidersklasse hieraan toe, dat zij omhoog streeft. Tegen de juistheid van deze opvatting pleit ten eerste de omstandigheid, dat ook bij de bourgeoisie van een bewust schuldgevoel weinig te bemerken valt, hoewel deze tegenwoording stellig geen opkomende klasse meer is en voor schuldgevoel overvloedig reden zou hebben. Daar komt bij, dat ook in tijden en in verband met gebeurtenissen, waar van streven naar omhoog, van strijd en overwinning geen sprake is, ja zelfs na zware, smartelijke nederlagen, iedere erkenning van schuld, waarschijnlijk ook ieder bewust gevoel daarvan, bij de arbeidersklasse uitblijft. Het blijft ook dan uit, wanneer het bestaan van schuld geheel buiten kijf is, zooals bij eiken socialistischen broedertwist. Het lijkt mij in dit geval zeker, dat de eenzijdig intellektualistische inzefting van het

marxisme, zijn manier, alle problemen der sociale, zoowel als der persoonlijke, moraal tot politiek-ekonomische problemen te maken en zoodoende 'weg te verklaren', het bewustzijn der arbeidersklasse ongunstig heeft beinvloed.

Het marxisme leerde haar wel, om aan de bourgeoisie het onrecht, dat deze jegens haar pleegt, op moreele gronden te verwijten niet echter om te erkennen, dat zij zelve eveneens herhaaldelijk voor haar eigen moraal te kort schiet, dat is tot schuld vervalt. Het leerde haar, alle gevoelens van schuld en berouw te onderdrukken, wat weer noodlottige gevolgen had voor het zieleleven der arbeidersklasse in het algemeen. Immers, iedere religieuze ervaring staat in nauw verband zoowel met deze gevoelens als met datgene, waardoor zij overwonnen worden: boete en verzoening. Zoolang schuld, berouw en boete uit het bewuste gevoelsleven verdrongen worden, kan van religieuze ervaring geen sprake zijn. Daar echter, waar deze ontbreekt, mist het innerlijk leven van den eenling zoowel als van de sociale groep verdieptheid, innigheid en verheffing. Dat leven heeft iets armzaligs,

vlaks en oppervlakkigs. Het is alsof er een derde dimensie aan ontbreekt.

Bij de bourgeoisie is sedert langen tijd, met betrekking tot heel de sfeer van het sociale leven, een verregaande verharding en verkalking van het geweten ontstaan, die, om een vaak misbruikt woord te gebruiken, waarlijk ontstellend, en daarbij onbegrijpelijk, is. Teerheid van geweten daar waar het zijn familieleden en vrienden betreft, gaat bij den 'bourgeois' - hier drukt de kwalifikatie tevens een waarde-oordeel uit - vaak samen met volkomen onverschilligheid voor de namelooze ellende, aan welks bestaan hij medeschuldig en voor welks voortduur hij mede-verantwoordelijk is. [1)]

Echter, het geweten der bourgeoisie is toch nog niet *volkomen* versteend en verkalkt. Zoowel de sociale politiek als de

1) Welke walgelijke en groteske vormen de poging tot onderdrukking van een onmetelijk groot sociaal schuldgevoel kan aannemen, blijkt o.a. uit de ware bezetenheid voor den dans, die onmiddellijk na den oorlog het eerst in de beter gesitueerde kringen van Duitschland begon en zich weldra over alle landen verbreidde.

eigenlijke filantropie en allerlei daarmee verband houdende sociale bemoeiingen kan men in zeker opzicht als uitingen beschouwen van het streven der bourgeoisie, iets van haar onmetelijke schuld jegens het proletariaat af te doen, en zich door het geven van surrogaten te bevrijden van het steeds weer in haar opkomende schuldgevoel, dat zij steeds weer opnieuw moet onderdrukken.

Niet het gebrek aan z.g. kultuur, maar het ontbreken van bewust schuldgevoel en in het algemeen de voorkeur voor verstandelijkheid en de onderdrukking van elk diep en innig zieleleven, van iedere religieuze ervaring en elke mystieke huivering; beschouw ik als de hoofdoorzaak van de armzaligheid en vlakheid, die veelal helaas in de socialistische propaganda en de socialistische pers heerscht, en ook tot uiting komt in de banaliteit der meeste socialistische liederen, de russische uitgezonderd. In datgene wat verband houdt met het innerlijk leven en de religieuze ervaring, wisten die arbeiders, welke het geloof hunner vaderen nog in zich droegen, nog den weg tot levensbronnen, die voor hun ‘verlichte’ en ‘klassebewuste’ kameraden versperd was. Voor de protestantsche

arbeiders bleef de profetische taal en de onuitputtelijke rijkdom van den bijbel behouden, zobals voor de katholieken de diepzinnige schoonheid van vele kultushandelingen en gebeden. De socialistische arbeiders daarentegen konden hun dorst naar meer dan verstandelijke levenswijsheid en schoonheid enkel lesschen aan de propaganda- en de strijdliederen. Aan deze liederen ontbreekt echter juist de innigheid, die samenhangt met het deemoedige gevoel van eigen ontoereikendheid tegenover een oneindig goed. Fierheid en strijdlust, geestdrift en vuur, men vindt ze in de strijdgezangen der arbeiders te over. Maar zij missen daarentegen eiken deemoed, elke behoefte aan innerlijke verlossing. Daarom kunnen de strijdliederen van het marxistische socialisme b.v. niet vergeleken worden met de religieuze strijdpoëzie der 16e eeuw, die in de geuzenliederen tot ons is gekomen, om van de heerlijke middeneeuwsche, wereldlijke en geestelijke, liederen geheel te zwijgen. Aan de marxistische strijdpoëzie ontbreekt iedere diepere ondertoon... Zoomin de innigste persoonlijke gevoelens als die van almenschelijke saamhoorigheid werden haar ontsloten.

Voorloopig kunnen we ons het ontwaken van het schuldgevoel in den arbeider niet anders denken dan als het zich bezinnen op de schuld, die hij tegen zijn makkers op zich geladen heeft door de schending van de proletarische solidariteit, door tweedracht en broedertwist. Hoe zou het mogelijk zijn, dat een langdurige broederstrijd, zooals die heden ten dage vooral in Duilschland in de afschuwelijkste vormen woedt en waarbij alle deelen een vreeselijke bloedschuld op zich geladen hebben, geen schuldgevoel te voorschijn zou roepen? De voortdurende verdringing van dat gevoel richt zonder twijfel verschrikkelijke verwoestingen aan in de kollektieve arbeidersziel. Slechts van dezen algemeenen psychologischen samenhang uit kan men de weergalooze verbittering begrijpen, waarmee socialisten en kommunisten tegenover elkaar staan. Ieder streven naar een billijker oordeel over de ‘anderen’ heeft tot eerste voorwaarde de erkenning der eigen schuld.

Naast een beter inzicht in de politieke fouten en dwalingen der eigen partij is het bewust worden van het schuldgevoel de onafwijsbare voorwaarde voor werkelijke

genezing van de ziekte, die groote deelen der arbeidersklasse heeft aangetast. Slechts een socialisme, dat het pijnlijke en moeilijke werk der bewustmaking van deze schuld niet uit den weg gaat, maar haar integendeel openlijk uitspreekt en met de belemmeringen worstelt, die haar erkenning in den weg staan, kan de grondslagen leggen voor een betere toekomst. Hier, in het dieper ingaan op eigen moreele tekortkomingen, als een der oorzaken van den broedertwist, die de krachten der arbeidersklasse zinneloos verteert, zoowel als op de problemen van het geweld, van de diktatuur, van de verantwoordelijkheid voor het lot der gekleurde rassen, - hier ligt het punt, van waaruit het misschien mogelijk is, het gevoel van schuld tegenover het 'Absolute' bewust te maken en den drang naar buiten-tijdelijke waarden te versterken. Hier zou misschien het eerst een verankering van de tijdelijke waarden in de Oneindige Gemeenschap tot stand kunnen komen. Slechts zulk een verankering zou de gevaren kunnen overwinnen, die thans het socialisme ernstig bedreigen - gevaren, die men zeer in het algemeen als vervlakking en verwildering kan aanduiden.

Het socialisme *vervlakt*, als het opgaat in het oogenblik en in tijdelijk begrensde doelstellingen, inplaats van deze ondergeschikt te maken aan het boven-tijdelijke. Het vervlakt, wanneer het zijn eigen rangorde van waarden niet scherp plaatst tegenover die van het kapitalisme, doch beider waardeeringen terwille van oogenblikkelijke successen met elkander vermengt. Het socialisme *verwildert,* als het om macht te verwerven en te behouden, zijn toevlucht neemt tot middelen, die in strijd zijn met zijn wezen, en die, vooral zoo zij langen tijd achtereen worden toegepast, het zedelijke karakter van de strijders schaden en den strijd naar omlaag trekken. Zoodra het socialisme naar de eene of de andere zijde teveel afwijkt van den norm, gaat elk uiterlijk succes met innerlijk verlies samen, omdat elk succes het bewustzijn van eigen hoogste streven verzwakt. Het socialisme, dat gelooft, zijn doeleinden te bereiken door aanpassing aan de burgerlijke maatschappij en door het steunen van bepaalde burgerlijke groepen, die het als het 'kleinere kwaad' beschouwt, wordt voortgedreven op den weg der koncessies aan de kapitalistische klasse. Het wordt van bin-

nen al meer uitgehold, tot ten slotte van de socialistische kern niets meer over is. Maar ook het socialisme, dat van de verovering of het behoud der macht een afgod maakt, ter wille daarvan voor geen gewelddadige methoden, geen onderdrukking der persoon terugdeinst, wordt van zijn wezen vervreemd.

Het socialisme groeit slechts waarlijk, als het, tegelijk met toenemende machtsontplooiing in de uiterlijke sfeer, zich in de innerlijke al dieper verwortelt. Immers, met socialisme bedoelen wij niet slechts nieuwe vormen van eigendoms- en produktieverhoudingen, maar ook een hoogere vorm van menschelijk leven, die gekenmerkt wordt door het vreugdevolle aanvaarden van wederzijdsche verplichting en alzijdige verantwoordelijkheid, door een uitbreiding van het veld van wederzijdsch hulpbetoon ver buiten de thans bestaande grenzen en door een sterken groei van broederlijke rechtvaardigheid.

Het socialisme kan niet alleen de uitkomst zijn van de daadwerkelijke erkenning der oneindige waarde van ieder menschelijk wezen, noch van de praktijk der christelijke naastenliefde. Voor zijn verwerkelijking is ook

strijd noodig, strijd tegen de macht van het kapitaal, van het maatschappelijk konservatisme, van sleur en vooroordeelen op elk gebied. Eveneens zijn daartoe maatschappelijk inzicht noodig en visie, hoe de bestaande verhoudingen vervormd kunnen worden en de chaotische levensstof gerangschikt kan worden. Maar zonder religieuze verdieping, zonder eerbied voor het wonder des levens en voor het heilige in den mensch, zonder sterk gevoel van de wezenlijke verbondenheid van eenling, gemeenschap en kosmos, en ten slotte zonder bewustzijn der oneindige verplichting tegenover den Grond van al het Zijnde, moet de strijd tegen het kapitaal en het maatschappelijk konservatisme uitloopen op nieuw onrecht, nieuwe onderdrukking van zwakken door sterken, nieuwe heerschappij van een minderheid over een meerderheid.

De omkeer in het geestesleven vergemakkelijkt de verjonging en vernieuwing van het socialisme. In aansluiting aan deze omkeer moet het ernaar streven, de transformatie der maatschappelijke instellingen met de zelfopvoeding van zijn aanhangers tot gemeenschapsmenschen te vereenigen. Het

moet evenmin den strijd schuwen als de levensvorming verwaarloozen: zijn streven moet erop gericht zijn, tegelijk met de ekonomisch-politieke voorwaarden voor een socialistische maatschappij de geestelijk-zedelijke tot haar te vormen. Het zal zich bij heel zijn pogen door de wetten van alle organische ontwikkeling moeten laten leiden. Het innerlijke, autonome, op een doel gerichte, van den drang een bestemming te verwerkelijken bezielde, streven, past zich in deze ontwikkeling weliswaar tot op zekere hoogte aan bij de uiterlijke omstandigheden en verhoudingen; maar het is tegenover deze nooit eenvoudig passief: integendeel, terwijl het zich bij hen aanpast, gebruikt en vervormt het ze tevens.

De politiek van het socialisme lijdt heden ten dage aan de zelfde ziekte als zijn wetenschap en zijn ethiek: zij blijft berusten op grondslagen, die in een vroegere periode betrekkelijk juist waren, nu echter verouderd en daarom onjuist zijn. Betrekkelijk juist was het eens, om uitsluitend kritiek uit te oefenen op de burgerlijke maatschappij, om zuiver negatief tegenover haar te staan en haar als volslagen vijandig aan het

proletariaat te beschouwen. Betrekkelijk juist was het, al schijnt dit met het voor tegenspraak, om de landsverdediging te aanvaarden in een tijdperk, toen er nog een werkelijk verschil bestond tusschen aanvals- en verdedigingsoorlog, toen verder de bevrijding en bevestiging der West- en Zuid-Europeesche nationale staeen schrede voorwaarts beteekende, op den weg naar de gemeenschap der vrije volken en toen de organisatie-vorm en de taktiek der arbeidersklasse, die onvermijdelijk gepaard ging met de verankering in het nationale milieu, tot het doel der sociale bevrijding scheen te zullen leiden. Betrekkelijk juist was het ten slotte, om tegenover de neiging van de arbeiders, om zich tegen de invoering van betere machines te verzetten, iedere verbetering der techniek, ook waar deze aanvankelijk tot werkloosheid leidde, te aanvaarden. Deze houding was goed en verstandig, zoolang het vraagstuk, hoe de produktiviteit van den arbeid gelijken tred kon houden met den groei der bevolking, nog niet opgelost was.

Heden ten dage is al dit betrekkelijk juiste onjuist geworden. Zoolang het socia-

lisme in hoofdzaak nog op zijn oude opvattingen steunt, kan het noch op wetenschappelij noch op ethisch gebied zijn aanhangers ten volle bevredigen. En hieruit volgt, dat het ze ook niet vermag te bevredigen op dat der praktische aktie. Doordat goede grondslagen ontbreken, zijn de socialistische partijen heden tot geen vaste en klare, voor de massa's begrijpelijke, principieele, grootsch opgezette, stoutmoedige praktische politiek in staat. Zoolang deze blijven ontbreken, zal het hun niet gelukken, de arbeidende massa's nationaal en internationaal in een krachtige, door een sterken wil en een groot zedelijk ideaal gedragene, beweging tegen oorlog en militarisme te vereenigen.

Het zal hun niet gelukken, de uiteengevallen demokratische groepen tegen de tyrannie van het fascisme te verbinden en de terreur te breken, waardoor dit zich handhaaf. Het zal hun niet gelukken, de aantrekkingskracht, die het bolschewisme op vele vurige strijdersnaturen, op de jeugd en de ongeschoolde arbeidersmassa's uitoefent, te breken. Dit vermag enkel een radikalisme te doen, dat uit de principieele tegenstelling tot

het kapitalisme opgroeit en naar een eigen schaal van waarden handelt. Enkel een socialisme, dat hiernaar streeft, zal zich krachtig en doeltreffend kunnen verzetten tegen de kapitalistische rationaliseering, die zoo min den arbeid wil verlichten als de algemeene welvaart bevorderen, doch er enkel naar streeft, de kapitalistische winst te vermeerderen. Hier, waar het erom gaat, den mensch als lichamelijke-geestelijke eenheid te beschermen tegen eentonigen, zenuwsloopenden en geestdoodenden arbeid, waarbij de machine het tempo aangeeft, ja misschien zelfs hem te redden van dreigende mechanisatie, dreigend verlies van het beste in hem zelf, hier staat het socialisme machteloos, immers het verviel zelf in kritieklooze bewondering van den technisch-organisatorischen vooruitgang, het werd zelf al te veel geneigd, het maatschappelijk leven dien voor als hoogsten maatstaf aan te leggen. Daarom kunnen heden binnen het kader der socialistische beweging bijna uitsluitend die stroomingen, welke de waarde der persoonlijkheid steeds hoog hebben gehouden en in haar ontplooiing een voorwaarde voor een werkelijk socialistische

gemeenschap hebben gezien, zooals de anarcho-syndikalisten en de religieuze socialisten, principieel den strijd opnemen tegen de kapitalistische rationalisatie, de intuïtieve afschuw der arbeidersklasse tegen haar methoden opvoeren tot helder inzicht en aan die klasse leeren, om tegenover die verfoeilijke, den mensch onwaardige methoden, de echt-socialistische vormen-van-arbeid te stellen, die Fourier, Owen en vooral Kropotkin hebben beschreven. Tegenover de tot in het onzinnige doorgezette arbeidsdeeling de verbinding van industrieelen en landarbeid, tegenover de ten top gevoerde centralisatie de decentralisatie: tegenover de poging, de hoeveelheid menschelijken arbeid in verhouding tot het geproduceerde, steeds te verminderen, het streven, de *boedanigheid* van den arbeid te verhoogen, hem vreugdevoller en zinrijker te maken.

Ten slotte is ook de strijd tegen de *koloniale overheereching* en voor de bevrijding der gekleurde rassen een probleem, dat tot nu toe noch door de socialistische wetenschap noch door de socialistische ethiek opgelost kon worden. Het is dan ook, met den strijd tegen oorlog en militarisme, heden het zwak-

ste punt van de internationale socialistische politiek. Door de onderdrukking van alle technisch-ekonomische achterlijke volken, de ontwrichting van hun produktiegemeenschappen en kultuur-instellingen, de ondermijning van hun volkskracht, heeft het imperialisme problemen in het leven geroepen, die haast onoplosbaar zijn en een vreeselijke verantwoordelijkheid op de schouders van de arbeidersklasse gelegd. Het koloniale probleem staat als een sphynx voor het blanke ras: het raadsel, dat die sphynx ons opgeeft, zullen wij moeten oplossen: vermogen wij het niet te doen, dan is de westersche kultuur tot ondergang gedoemd. Groote en diepe kennis wordt daartoe vereischt, kennis van onszelf en van rassen, die sinds vele eeuwen door den bodem, het klimaat, de historische ervaring anders gevormd en gericht werden dan wij. Echter, kennis alléén is voor de oplossing van het koloniale vraagstuk niet voldoende: ook een sterk gevoel van rechtvaardigheid is noodig, sterk genoeg om de vrees te overwinnen voor eigen verarming, voor versmalling der ekonomische grondslagen van de westersche staten; noodig is een gevoel van solidariteit met de gekleurde

rassen, van broederlijke liefde ook voor hen, die ons haten, een brandend verlangen om goed te maken wat het kapitalisme aan hen misdreven heeft. Noodig is de heroische gezindheid, die het socialisme eens in de arbeidersklasse heeft gewekt, maar die in haar verzwakt werd, doordat het te zeer in het eindige bevangen geraakte. Noodig is de wil om zèlf te lijden en te strijden, opdat alle onderdrukten en verworpenen van hun lijden verlost worden. Deze gezindheid en deze wil zijn er verre van, een katastrofe der burgerlijke wereld te vreezen. Integendeel: mocht die katastrofe de eenige weg zijn tot sociale vrijheid en gelijkheid, dan zou zij ze welkom heeten. Het voorop stellen van groepsbelangen - en ook de West-Europeesche arbeiders vormen slechts een groep in de massa's der onrechten en uitgebuiten van de geheele wereld - het vooropstellen van groepsbelangen is kapitalistisch, niet socialistisch. Willen de nederlandsche, de engelsche, de fransche, de amerikaansche arbeiders waarlijk de bevrijding der gekleurde rassen, dan moeten zij bereid zijn, hun eigen oogenblikkelijke groepsbelangen daarvoor op te offeren. Hen hiertoe op te voeden, dit

vermag slechts een door religieuze gevoelens bezield socialisme. Men hoede er zich echter vooral voor, om religieus gevoel met ‘godsdienst’ in den gewonen zin van het woord te vereenzelvigen! Zoomin het verpolitiekte socialisme als het verpolitiekte kommunisme is heden in staat, de bevrijding der gekleurde rassen onvoorwaardelijk na te streven. Geen enkele sociaaldemokratische partij zou bereid zijn, haar populariteit en haar politiek-parlementaire vooruitzichten op het spel te zetten, om ook de felste vormen van hetzij geweldloos of gewelddadig verzet der koloniale volken daadwerkelijk - b.v. door een groote stakingsbeweging - te steunen. Wat het kommunisme aangaat - het ontzaggelijk perspektief, dat door Lenin het eerst werd geopend, der verbinding van de westersche arbeiders met de arme boerenmassa's van het oosten in ééne strijdgemeenschap, zou tot ontzaggelijke resultaten hebben kunnen voeren. Maar de onoprechte, van elk werkelijk moreel beginsel gespeende politiek der bolschewiki, hun toenemende neiging, de kommunistische beginselen aan de verovering en het behoud der macht op te offeren, dit alles heeft tot een snelle ontaarding der strategie, die

Lenin aanwees, gevoerd. De tragedie der Chineesche revolutie en de, even tragische, snelle ontaarding der Liga tegen het Imperialisme zijn hier bewijzen van. Voor de huidige heerschers in Sowjet-Rusland zijn de gekleurde rassen niet anders dan wat alle deelen van alle bewegingen voor politieke, nationale of sociale vrijheid voor hen zijn: pionnen in een, hartstochtelijk en toch koelbloedig gespeeld, ingewikkeld spel om het behoud der politieke macht.

De nieuwe richting in de wetenschap bevordert in verschillende opzichten de vernieuwing van het socialisme. Ten eerste doordat zij een baan breekt voor de hoogere waardeering, - hooger in vergelijking met die van het ekonomisch determinisme, - van het door religieus-zedelijke idealen gevoede, doelbewuste menschelijke streven naar broederlijke gerechtigheid, dat zich in tal van vormen openbaart. Ten tweede doordat zij ons leert, meer vertrouwen te stellen in de macht van den geest en ons niet te laten intimideeren door den omvang van materieele tegenkrachten of belemmeringen. Ten derde omdat zij ons doet inzien, hoe de opvatting van klassentegenstellingen en klassenstrijd als

iets absoluuts, op een mechanische wijze van denken berust, die ons blind maakt voor andere tegenstellingen en voor andere faktoren in het huidig proces der maatschappelijke ontwikkeling.

De periode van een uitsluitend kritische houding is voor het socialisme voorbij. Het kan er niet langer mee volstaan, de politieke en sociale werkelijkheid te verdoemen en den staat als 'het uitvoerend komitee der bezittende klasse', zooals de marxistische formule luidde, te brandmerken. Het socialisme is zèlf een faktor geworden in het geheel der sociale en politieke wording, al heft dit feit het andere feit niet op, dat de arbeidersklasse nog altijd een onderdrukte klasse is. Maar zij heeft organen gevormd, middelen en wegen gevonden, om tegenover de vijandige werkelijkheid op elk gebied haar eigen beginselen te stellen. Zij kritiseert en bestrijdt deze niet slechts, zij transformeert ze ook.

De strijd voor een nieuwe maatschappij voltrekt zich in de laatste jaren lang niet meer uitsluitend op het gebied der politiek. Meer en meer verwijdt zich het veld, waarop het socialisme tracht, aan de maat-

schappelijkeverhoudingen den inhoud te geven, die door zijn eigen schaal-van-waarden wordt bepaald. Tevens groeit het besef, dat het tot op zekere hoogte mogelijk is, om reeds heden socialistisch te handelen en te leven. Het wekt in zijn aanhangers den wil op, om alle kiemen van socialisme, van welken aard zij mogen zijn, zorgvuldig aan te kweeken, ieder bestaand werktuig, elke instelling en elke organisatie naar binnen om te bouwen in socialistischen geest en naar buiten te versterken.

Hier, op het gebied van de socialistische vormgeving des levens, wachten tal van mogelijkheden, waarvan het bestaan pas langzamerhand beseft wordt. In elk geval echter begrijpt men heden veel beter dan vroeger, dat het socialisme iets is, dat den geheelen mensch aangaat. In de plaats van het vroegere ontwikkelingswerk, dat ten eerste eenzijdig-verstandelijk was en ten tweede enkel de verhooging der politieke strijdbaarheid van den arbeider op het oog had, komen al meer *levensgemeenschappen* van verschillenden duur en van verschillenden typus, die echter allen het streven gemeen hebben, den geheelen mensch te omvatten. Men pro-

beert iets van de kameraadschap, waarvan wij gelooven, dat zij in het komende rijk tusschen alle menschen zal heerschen, reeds heden in den omgang tusschen jongen en ouden, leerlingen en leeraren, hand-en hoofdarbeiders te verwerkelijken. Men streeft naar een zinrijke, zedelijke en vrije, op veredelde erotiek berustende verhouding der geslachten. Men poogt op wijdings-bijeenkomsten, feestelijke herdenkingen, in week-einde kursussen en vakantie-weken, een sfeer van gemeenschap te scheppen, om zoowel aan de geloofskracht als aan het verlangen naar een nieuw leven, aan de levensblijheid als aan het geestelijk streven der werkende en strijdende klasse een zinrijke uitdrukking te geven. Men poogt in de socialistische kinderbeweging de autonomie van eenlingen en groepen door te voeren: men tracht kinderen en jonge menschen in de zomerkampen op te voeden tot een vrijwillige tucht, die wortelt in zelfbeheersching en innerlijke harmonie. Men begint te begrijpen - hier heeft de experimenteele psychologie en fysiologie ons veel geleerd, - dat de kleinste verandering in de zeden en gewoonten, in de richting van grooter verantwoordelijkheid, meer ge-

voel van innerlijke verplichting en van saamhoorigheid, belangrijker is dan de meest revolutionaire redevoeringen, artikelen en resoluties. Men begint te begrijpen, dat de grootste moeilijkheid is en blijft, den weg te vinden van de gedachte, van het woord, van de uiteenzetting, naar daden, die de sociale verhoudingen iets, hoe weinig ook, veranderen. Men begint zich te bevrijden van het verouderde geloof aan de magische kracht van het woord.

In het huidige socialisme breekt een tweevoudig inzicht zich baan: Ten eerste gaat men beseffen, dat de verwerkelijking der socialistische idealen gebonden is aan kleine veranderingen in het dageijksch gebeuren, in de levensvormen en levensgewoonten allereerst van een voorhoede en langzamerhand van grootere massa's. En ten tweede krijgt men oog voor de waarheid, dat de mensch een geheel is en als een geheel moet worden begrepen en behandeld, zoodat iedere socialistische beweging, die zich beperkt tot het prediken van den klassenstrijd en het voeren daarvan, haar aanhangers op den duur niet kan bevredigen. Evenwel, ook de opvatting van den mensch

als een geheel is nog niet voldoende. Wij weten immers, dat de mensch werkt in een oneindig veld, dat hij met het geheel der dingen wezenlijk verbonden is. Daarom moet het socialisme ernaar streven, zoowel den eenling, respektievelijk de groep, als de breede omgeving, dat is het maatschappelijk milieu, te beïnvloeden en te veranderen. De veranderde omgeving heeft dan weer terugwerkende kracht op eenlingen en groepen. De beïnvloeding door het socialisme moet zich uitstrekken over het geheele maatschappelijke milieu: de woning, de arbeids- en beroepsverhoudingen, de school, de kerk, het sportterrein, de cinema, de vakantiekolonie, het sanatorium, de gevangenis enz. Van buitengemeen groot belang zijn de beroepsverhoudingen en de volkshuisvesting. Voor wat de eerste betreft, moet gestreefd worden naar steeds verdere uitbreiding der wettelijke bescherming, zoodat de arbeider als mensch steeds zorgvuldig er beschermd worde tegen de uitbuiting door het kapitaal. Pas het bereiken van medezeggenschap in het bedrijf zou den arbeider waarlijk in staat stellen, zijn menschelijk wezen tegen de sloopende werking van den gemechaniseerden arbeid te verdedigen.

In zake het woningvraagstuk is het nog niet voldoende, naar verbetering der volkshuisvesting te streven, in dier voege dat een werkelijk gezinsleven mogelijk wordt, te zorgen voor lucht en zon, evenals voor de technische hulpmiddelen, die het werk der huisvrouw verlichten. Wil het streven op het gebied der volkshuisvesting in socialistische richting gaan, dan moet de verburgerlijking tegengegaan worden, die heden de beter gesitueerde arbeiders bedreigt. Overal waar dit mogelijk is, moeten grootere huizenblokken van gemeenschappelijke keukens, die tevens als eetzalen dienst kunnen doen, en van ontspanningszalen voorzien worden. Vooral moet tot den bouw van gemeenschappelijke speelplaatsen, eventueel speelzalen, voor kinderen worden overgegaan, opdat het opgroeiend geslacht, zonder dat het huiselijk leven schade lijdt, tot krachtiger gemeenschapsgevoel worde opgevoed. Het voorbeeld van gehuwden, die als pioniers voor een gemeenschappelijk gevoerde huishouding optreden, is in dezen tijd van niet geringe beteekenis. Het afgesloten gezinsleven, zooals dit in de kapitalistische maatschappij bij de burgerlijke klasse gewoonte was,

en zooals het heden juist door de betere arbeidersgezinnen wordt verlangd, is zeker niet in overeenstemming met het socialistisch streven naar gemeenschap. Daar waar echter het gezin, zooals dit in de eerste revolutiejaren het geval was in Rusland, door de sociale nood uiteengerukt wordt en zijn leden gejaagd worden naar de openbare eetgelegenheden, de toevluchtsoorden en de kinderbewaarplaatsen, daar brengt dit loswrikken van de oude gezinsbanden zooveel verdriet en wrijving, zooveel hardheid, slooping van levenswaarden en moreel verval mee, dat iedere stap naar de socialistische vormgeving des levens met ontzettende offers betaald wordt. Al wat ontstaat uit nood en druk, draagt altijd een gedwongen en pijnlijk karakter. In het beste geval kan het een uitgangspunt voor een nieuwe ontwikkeling zijn. Daarentegen bereidt datgene, wat vrijwillig, uit neiging, inzicht en overtuiging ontstaat, werkelijk den weg voor een betere toekomst.

Tot op zekere hoogte een dergelijke wegbereiding te zijn, - dit is het wat aan alle pogingen, om socialistische produktiegemeenschappen te stichten, een beteekenis verleent,

die ver uitgaat boven het praktische, materieele resultaat. Iedere produktiegemeenschap, iedere kolonie, die zich in de kapitalistische omgeving weet te handhaven, getuigt voor de levensvatbaarheid van het socialisme. Het samenwerken op kameraadschappelijken grondslag, de vervanging van gedwongen kapitalistische discipline door vrijwillige kameraadschappelijke orde, - het zijn levende weerleggingen van de bewering, dat de mensch slechts werkt, hetzij onder de prikkel van den nood of door de zucht naar winst gedreven.

Het is nauwelijks noodig, in dezen samenhang op de beteekenis van de school en de opvoeding in het algemeen te wijzen. Ook aan deze punten moet het socialisme zijn beste krachten wijden. Het onderwijs moet zoodanig hervormd worden, dat het zich voegt in het maatschappelijk leven. En tevens moet het doordrongen worden van een geest van zelfwerkzaamheid en wederzijdsche hulpvaardigheid. Deze beide eischen volgen rechtstreeks uit den wetenschappelijken omkeer. De volksopvoeding blijft heden even ver ten achter bij de nieuwe inzichten, waartoe de zielkunde en de opvoedkunde

doordrongen, als de sociale levensvormen bij de technische en organisatorische vaardigheid. De opvoeding tot persoonlijke verantwoordelijkheid en tot verbondenheid met de groep, het wekken van zelfrespekt en tevens van achting voor de persoonlijkheid van anderen, van den wil deze te ontzien, - ziehier eenige onder de belangrijkste elementen van de opvoeding van een sociaal voelend, willend en denkend geslacht.

Wat het wekken van een geest van humaniteit aangaat, zoo bedenke men, dat ook op dit gebied moraliseeren bitter weinig geeft. Laat men er liever naar streven, het gemoed te treffen en de fantasie, in gloed te zetten! Hier kunnen de verschillende kunsten een heerlijk arbeidsveld vinden. Zij moeten zich in dienst stellen van den strijd voor vrede en broederlijkheid, niet echter in de eerste plaats op negatieve wijze, door uitbeelding van de gruwelen van den oorlog. Immers, wanneer de menschen den oorlog zelf zoo snel vergeten en het al de helsche ervaringen, die zij doormaakten, deden, hoe kunnen wij dan verwachten, dat de *uitbeelding van den oorlog* een sterke kracht tot den vrede zou zijn? Neen, hier moet de kunst anders te werk gaan:

zij moet de schoonheid en heerlijkheid van vrede in den zin van menschelijke verbondenheid voorstellen, zij moet het ontroerende doen voelen van het vrijwillige offer voor de oneindige gemeenschap en de broederlijke overgave. Van de grootste beteekenis is verder een opvoedkundige leiding, die het kind helpt, in zijn ziel den daemon van de vrees te overwinnen. Er bestaat, naar ik geloof, geen andere aandrift, die in zoo hooge mate den weg baant voor het aanvaarden van geweld, ook in zijn meest brute vormen, en tevens zoo ontvankelijk maakt voor redelooze discipline.

In de jeugdbeweging hebben alle strevingen naar levenshervorming socialistische waarde, die den jongen mensch leeren, de kwantiteit, waarvan de waardeering zoo typisch is voor het kapitalisme, ten achter te stellen bij de kwaliteit en zich in de eerste plaats naar haar te richten. Ook de wil tot onthouding en askese, die de verslaafdheid aan bepaalde stoffelijke behoeften, zooals alkohol, tabak en snoepgoed, tegenwerkt, heeft groote beteekenis als voorwaarde tot geestelijke koncentratie, geslachtelijke reinheid en juiste waardeering van de hoogste genietingen des levens.

De erkenning van de beteekenis van het geheel, waartoe het socialisme ontwaakt is, moet nog tot andere werkingen voeren. In het tijdperk, dat achter ons ligt, werd de strijd voor het socialisme opgevat als uitsluitend een aangelegenheid van de arbeidersklasse te zijn. Het sloot zich op binnen de grenzen eener klasse, het wilde slechts de klasse dienen, de klasse verlossen. De rest der menschheid bestond of niet voor hem, of enkel als de vijand, waartegen zijn aanvallen zich richtten en die het overwinnen wilde.

Weliswaar was het theoretisch doel van het marxistisch socialisme de bevrijding van alle klassen, de verlossing der geheele menschheid van leed en smart. Echter, dit kon pas geschieden na de katastrofe, dat wil zeggen in een onzekere toekomst, die alle klassen behalve het proletariaat, hetzij enkel lijdelijk afwachten konden of die zij moesten pogen te verhinderen.

Ook in dit opzicht heeft het marxistisch socialisme, dat zich in zelfverheffing boven alle andere het wetenschappelijke noemde, bewezen nog sterk met utopische elementen belast te zijn. Geen klasse kan zelf invloed

uitoefenen, zonder andere klassen te beïnvloeden: geene zichzelf veranderen, zonder het tevens de maatschappij te doen. De strijd der arbeidersklasse, haar opkomst, de veranderingen in haar wezen, dit alles heeft grooten invloed uitgeoefend op de politiek, de wetenschap, den staat, heel het openbare leven. De maatschappij is een organisch geheel: ondanks de tegenstrijdige belangen, die tusschen haar verschillende deelen bestaan, staan die deelen toch allen tot elkaar in een verhouding van funktioneele afhankelijkheid.

Het is de historische roeping der arbeidersklasse, om de hoofdmacht te vormen in den strijd voor de socialistische maatschappij. Slechts in die klasse kon de gedachte van de klassenlooze maatschappij diep wortel schieten: het is haar plicht en haar recht, den weerstand van de bourgeoisie en haar aanhang tegen zulk eene maatschappij te breken. Wie haar het geloof aan die plicht en dat recht ontneemt, die ontneemt haar het beste wat zij bezit. Maar aan den eenen kant kan zij de wereld slechts van de vloek van het kapitalisme verlossen, zoo haar streven ook in andere klassen sympathie wekt, bij de intellektueelen, de kleinburgers, de boeren:

en aan den anderen kant lijden *alle* klassen onder de vloek van het kapitalisme, de bourgeoisie zoowel als het proletariaat, al lijden zij op andere wijze. Allen moeten verlost worden, al voelen niet allen bewust het verlangen naar verlossing.

Om al deze redenen moet het socialisme uit zijn beperkte sfeer treden. Het moet zich-zelf niet kleineeren, door zich in te beelden de zaak van slechts een deel der maatschappij te zijn. Het is de zaak van *allen*: het moet beseffen wat het is en hiervoor durven uitkomen. Het moet zich blijmoedig en zelfbewust tot zijn universeele bevrijdingsroeping bekennen. Het heeft immers ook de daadwerkelijke steun van allen noodig, om die bevrijding te kunnen verwezenlijken. Zonder de sympathie en de geestdriftige medewerking van de boeren, de intellektueelen en de middenstanders, kan de opbouw van een integrale socialistische gemeenschip niet geschieden. De waarden van de arbeidersklasse zijn onvermijdelijk eenzijdig en onvolkomen: op deze eenzijdige, onvolkomen waarden alleen kan geen harmonisch maatschappelijk geheel verrijzen. Bovenal kan zulk een geheel de waarden die nog in den boeren-

stand verborgen liggen, niet ontberen. Immers. De boeren kennen nog een betrekking tot het kosmische, die aan de ontwortelde arbeidersklasse, opgegroeid in de grootsteedsche woestenijen, ontbreekt. Wat de intellektueelen betreft, hoewel zonder twijfel bij de meesten hunner de persoonlijkheid belangrijk verzwakt is, is dit toch bij een minderheid onder hen niet het geval. Voor deze minderheid beteekent het socialisme wezenlijk de dienst van het geheel, van de oneindige gemeenschap. Hun opvatting vult die van het arbeiders-socialisme aan, dat in eerste instantie van den strijd om een rechtvaardiger maatschappelijke orde uitgaat. Slechts door deze aanvulling wordt het socialisme tot het algemeene beginsel van de vernieuwing der maatschappij.

Maar nog in een anderen en hoogeren zin moet het socialisme naar een algemeenen inhoud streven. Alle eindige waarden, waarnaar het streeft, loopen altijd gevaar in hun tegendeel om te slaan, indien het, inplaats van hen op het absolute te betrekken, hunzelven een absoluut karakter verleent. Alle menschelijke kracht ontaardt, zoo ze niet voortdurend vernieuwd en gereinigd wordt in de kracht-

bron van het Eeuwige. Dit heeft het socialisme van de huidige fase, die in zekeren zin reeds ten deele overwonnen is, vergeten. En dit is het, wat dat van de komende fase zich weer moet inprenten. Slechts dan kan het zijn taak tegenover de arbeidersklasse en tegenover de menschheid vervullen. Slechts dan zal het zich tot een hooger trap verheffen, die het beste en meest waardevolle van de vroegere - van het utopische, het marxistische, het syndikalistische socialisme - opgeheven bevat. Deze nieuwe trap zal die van *bet religieuze socialisme* zijn. De onmetelijke geestelijke krachten, die het socialisme in zich draagt, die het marxistische socialisme echter nog niet volkomen wist te gebruiken en te leiden, omdat het zich teveel naar de uiterlijke wereld richtte en teveel hechtte aan stoffelijke oorzaken, - deze krachten zullen zich duizendvoudig ontplooien, wanneer het socialisme de zege niet langer in de eerste plaats van een min of meer mechanische noodzakelijkheid zal verwachten, maar van geestelijke doorbraak en innerlijke bevrijding.